

Namık Kemal'in Siyasî Paradigmasında Meşveret Kavramı ve Meclis Düşüncesi

In Namık Kemal's Political Paradigm, the Concept of Meşveret and the Idea of Parliament

Hakan Değirmenci*

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu yazar:
Corresponding author:

* Aydın Adnan Menderes
Üniversitesi
hakan.degirmenci@adu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1208-6628

Başvuru / Submitted :
27 Nisan 2023

Kabul / Accepted :
1 Haziran 2023

DOI: 10.21021/osmed.1288570

Atıf/Citation:

Değirmenci, H. "Namık Kemal'in Siyasî Paradigmasında Meşveret Kavramı ve Meclis Düşüncesi". Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 17 (2023): 181-202.

Benzerlik / Similarity : %9

Öz

Demokrasi, Türk siyasi tarihinde yüz elli yıllık bir geçmişe sahiptir. Meşrutiyet'in az öncesinde başlayan demokrasi mücadelesi, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin gayretiyle ortaya çıkmış ve "meclis" kavramıyla hayat bulmuştur. Bu dönemde ismi en çok öne çıkan kişi hiç kuşkusuz Namık Kemal olmuştur.

Namık Kemal, fitratının ve yetiştirme şeklinin gereği olarak eleştirel düşünceye açık ve dışa dönük bir kişidir. Tercüme Odası'nda çalışmaya başlaması, burada Şinasi ile tanışması, Fransızca öğrenmesi ve Avrupa'yı görmesi itibarıyla Batılı fikirlere ve yeniliklere açık yetiştirilmiştir. Namık Kemal böylelikle mizacının getirdiği mücadele gücüyle birlikte daima yeni fikirler peşinde koşmuş, bir aydın sorumluluğu ile düşüncelerini idareyle ve halkla paylaşmıştır. Diğer taraftan gazetelerde ve edebî mahsullerinde işlediği fikirleri ile yaşadığı dönemden günümüze kadar uzanan bir çizgide Türk siyasal ve sosyal hayatına tesir etmiştir.

Namık Kemal, devlet yönetimiyle ilgili olarak "meşrutiyet"i savunmuştur. Meşrutiyet, padişahın altında bir meclisin varlığını öngören yönetim biçimidir. Osmanlı devlet yapısını ve çağın ruhunu göz önünde bulundurduğumuzda o günlerdeki meclis talebinin bugünkü demokrasinin nüvesi olduğunu çok net bir biçimde ifade edebiliriz. Çalışmamızda meşveret kavramı ve meclis düşüncesinin Namık Kemal'in fikir ve hareket dünyasındaki karşılığını aramaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, demokrasi, meşrutiyet, meclis, Namık Kemal.

Abstract

Democracy has a history of one hundred and fifty years in Turkish political history. The struggle for democracy, which started just before the Constitutional Monarchy, emerged with the efforts of the New Ottomans Society and came to life with the concept of "parliament". The most prominent figure in this period was undoubtedly Namık Kemal.

Namık Kemal is open to critical thinking and extroverted as a requirement of his nature and upbringing. He was raised open to Western ideas and innovations as he started working at the Tercüme Odası, met Şinasi, learned French and visited Europe. Thus, Namık Kemal always pursued new ideas with the fighting power of his temperament. With the responsibility of an intellectual, he shared his thoughts with the administration and the public. On the other hand, he influenced Turkish political and social life in a line extending from his time to the present day with his ideas in newspapers and literary works.

Namık Kemal defended "constitutionalism" in relation to state administration. Constitutionalism is a form of government that envisages the existence of a parliament under the sultan. Considering the Ottoman state structure and the spirit of the age, we can clearly state that the demand for a parliament in those days was the nucleus of today's democracy. In our study, we will try to find the counterpart of the concept of meşveret and the idea of parliament in Namık Kemal's world of thought and action.

Keywords: Republic, democracy, constitutionalism, parliament, Namık Kemal.

Giriş

Meşveret kavramı ve meclis düşüncesi, Osmanlı modernleşmesinin bir parçasıdır. Osmanlı'da modernleşme hareketi II. Osman'ın başarısızlıkla sonuçlanan girişimi, Lale Devri'nde Damat İbrahim Paşa'nın kurduğu matbaa, II. Mahmut'un Batı yanlısı reformları¹ ile yahut Hatt-ı Hümayun ile başlatılır. Hareket noktası olarak hangisini esas alırsak alalım, şurası muhakkak ki sonuncusu, kendinden evvelki bir dizi niyet ve emeğin neticesidir. Nitekim II. Mahmut zamanında kurulan Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye bir danışma organı olarak görev yapıyordu. Tanzimat'tan sonra kurulan Meclis-i Âli-i Tanzimat'ı bunun devamı olarak görmek mümkündür. Bu meclise her vilayetten ikişer temsilcinin katılması "anayasal monarşinin ilk sessiz provası"²dir. Bu ve benzeri oluşumlar her ne kadar gerçek bir "meclis" niteliği taşıyorsa da otoriter tavırların kırılmasına yardımcı olarak Osmanlı'da parlamenter düşüncenin yerleşmesine zemin hazırlamıştır.³ Bu noktada, ıslahatçı bir devlet adamı olan, bazı yeni kanunların çıkarılması ve kısmi ıslahatla devletin Avrupa devletleri seviyesine ulaşabileceği kanaatinde olan⁴ Sadık Rifat Paşa ismi önem taşımaktadır. Viyana sefaretı sırasında başvekil Metternich'in fikirlerinden etkilenerek devletin ıslahına dair teorik altyapıyı kuran Paşa, oradan Mustafa Reşid Paşa'ya yazdığı mektuplar ile adeta Tanzimat'ın arka planındaki teorisyen olmuştur.

1860'lı yıllara geldiğimizde Osmanlı demokratik hayatını kökten etkileyecek iki önemli gelişme daha yaşanır. 1861'de Tunus'ta Avrupa tarzı bir anayasanın ilan edilmesi, ardından 1866'da Mısır hidivinin seçimli bir meclis oluşturması, Yeni Osmanlılar⁵ın sonraki on yıllarda mücadelesini vereceği meşrutiyet talebinde sürekli referans gösterilen bir örnek teşkil etmiştir. Bilhassa Tunuslu namıyla tanınan Hayreddin Paşa'nın verdiği mücadele ve 1868'de neşrettiği *Akve mü'il Mesâik* adlı kitabı bu noktada ayrı bir değer taşımaktadır. İslâm dünyasının içinde bulunduğu sorunları gözlemleyen ve çözüme dair fikirlerini ortaya koyan, bir dönem sadrazamlığa kadar yükselen Hayreddin Paşa, eserini daha sonra Sultan Abdülhamit'e sunmayı da başarmıştır. Paşa, İslâm'da yer alan meclis kavramını Batıdaki Parlamento ile eşleştirmiş; "ehlü'l-hal ve'l-akd" kavramını ise kamuoyunu oluşturan kimseler anlamında kullanmıştır. Bu şekilde klasik İslamî siyaset düşüncesi içinde kalarak Avrupa'dan politik, idarî, sosyal ve ekonomik kurumların alınmasının mümkün ve gerekli olduğunu, İslâm'ın buna cevaz verdiğini belirtir; ayrıca İslâm ümmetinin tarihinde benzer siyasî uygulamaların görüldüğünü vurgular.⁶ Yapmaya çalıştığı şey "İslam kalarak çağdaşlaşmak"⁷tır.

¹ Cevdet Paşa, 19. asrın ilk çeyreğinde bütün belaların içten ve dıştan sarmak suretiyle memleketi yıkımın eşiğine getirdiği hâlde, Osmanlı'yı ayakta tutan en önemli sebep olarak II. Mahmud'un "ulemâya ve Müslüman halka" dayanmasını gösterir. (Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-VI* (İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1885) 333-336) II. Mahmud, Bektaşilik ile "etle tırnak gibi" iç içe geçmiş olan Yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra, başta Mevleviler olmak üzere diğer bütün dergâhları yanına çekebilmek için bütün tarikat şeyhlerini meclisinde toplayarak meşveret etmiştir. (Bkz. Mehmet Ali Gündoğdu, "İttihâd-ı İslam İdeolojisinin Türk Edebiyatına Yansıması 1839-1908" (doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2016) 13-18)

² İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (İstanbul: Hil Yayınları, 1995), 132.

³ Adem Ölmez, "Osmanlı Devleti'nin Son Asrında İslam ve "Usul-ü Meşveret" Tartışmaları" *Köprü Dergisi*, 58, (1997): 97.

⁴ Ali Akyıldız, "Sadık Rifat Paşa" TDV İslâm Ansiklopedisi, XXXV (İstanbul 2013) 400.

⁵ Kemal Beydilli, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" TDV İslâm Ansiklopedisi, XLIII (İstanbul 2013), 430-433.

⁶ Atilla Çetin, "Hayreddin Paşa, Tunuslu" TDV İslâm Ansiklopedisi, XVII (İstanbul 2013), 59.

⁷ Cemil Meriç, *Umrandan Uygurlığa* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003) 45.

Temel hedefleri “Babialı’nın keyfi idaresine son verip yerine meşrutî bir idare getirmek”⁸ olan Yeni Osmanlılar, Paşa’nın kullandığı bu kavramların içini yeni bir muhteva ile doldurup açıklamaya çalışmışlardır.⁹ Dolayısıyla Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri, yönetim konusunda her ne kadar Batılı düşünür ve parlamentolarını örnek gösterse de fikirlerinin temelinde İslam vardır. Bu anlamda Sungu’nun 1940’da yayımlanan makalesi bir milat oluşturmuştur. Yazar bu çalışmasında Yeni Osmanlıların tam ve samimi olarak Batılılaşma taraftarı olmadıklarını, bütün sorunları aslında “İslamî bir yaklaşımla” ele aldıklarını¹⁰ delilleriyle birlikte ortaya koymuştur. Sungu’nun makalesinden sonra yapılan bütün çalışmalar bu perspektife bağlı kalmışlardır.¹¹ Namık Kemal ve arkadaşlarının Paris’e gelişi *Journal des Debats*, *La Liberte* ve *Le Siecle* gibi devrimci basın tarafından alkışlandığı halde, çok geçmeden bunların Avrupa’ya karşı, İslamcı ve Leon Cahun’un deyimıyla “koyu İslamcı” görünmeleri¹² gözden düşmelerine neden olmuştur. Artık Avrupa’da ne kamuoyundan ne de resmî çevrelerden bir destek görebileceklerdir. Voltaire, Locke, Montesquieu, Rousseau gibi düşünürlerin devrimci fikirlerini başlangıçta büyük heyecan içinde peşinen kabullenen Yeni Osmanlılar, tartışmalar ilerledikçe İslâm fikhının dayandığı şeriat ile çağdaş demokrasinin dayandığı “tabii haklar” ve “toplumsal sözleşme” gibi felsefî fikir ve kabulleri uzlaştırmakta zorluk yaşamışlardır. İşte Yeni Osmanlıların devlet tasavvurundaki en büyük çatlak bu hususta zuhur etmiştir.

Diğer yandan, Mısır Prensi Mustafa Fazıl Paşa’nın Yeni Osmanlılar’a maddi yardım yapması¹³ ve böylelikle onları bir bakıma himayesine alması belli ölçülerde saray karşısında koordineli bir muhalefetin başlamasına imkân sunmuştur. Ardından Mustafa Fazıl Paşa’nın sürgünde bulunduğu Paris’ten Sultan Abdülaziz’e bir mektup yazarak meşrutiyet talep etmesi de bir tür manifesto sayılmalıdır. Mektup, Türkçe’ye tercüme edilmiş ve elli bin adet basılarak dağıtılmıştır. Broşür hâline getirilen mektubun dağıtılması imparatorluğun her tarafında önemli bir dalgalanmaya sebep olmuştur.¹⁴ Usûl-i meşveret bahsi bu mektupla kamuoyuna mâl olmuştur. İşte Yeni Osmanlılar’ın İstanbul’da, daha sonraları, elde ettikleri sürekli başarının ilk adımı bu mektup olmuştur.¹⁵

Mektubuna Fransız düşünürü Voltaire’den mülhem «Padişahların sarayına en güç giren şey doğruluktur» sözüyle giren Mustafa Fazıl Paşa, satırlarının devamında özetle “padişahın çevresinin hainlerle ve cahillerle sarılı olduğundan, böylelikle padişahın sürekli yanıldığından, yanlış uygulamaların neticesinde ise halkın dinden soğuduğundan” bahseder ve ardından talebini

⁸ Hüseyin Çelik, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve Türkiye’de Parlamenter Sistem Tartışmalarının Başlaması”. *Osmanlı VII* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999) 343.

⁹ Mehmet Ali Gündoğdu, “Yenilikçi Tanzimat Aydınlarının İslam’ın Köklerine Yönelişi”. *Journal of Turkish Studies*, 13 (2018): 248.

¹⁰ İhsan Sungu, “Tanzimat ve Yeni Osmanlılar”. *Tanzimat I* (İstanbul: Maarif Matbaası, 1940), 777-857.

¹¹ Bu çalışmadan yaklaşık on sene sonra Tanpınar *19. Asır Türk Edebiyatı* tarihinde Yeni Osmanlılar üzerinde durmuştur. Oldukça hacimli olan bu eserin neredeyse yarısı 19. yüzyılın siyasi ve sosyal şartlarını tahlile ayıran yazar, bir psikolog edasıyla cemiyet üyelerini tahlil etmiş ve yaşananları eski ile yeni arasında yaşanan ikiliğe bağlamıştır. Takip eden yıllarda Türkoloji sahasında yapılan çalışmalar genellikle Tanpınar’ın öğrencileri tarafından gerçekleştirilmiş, başta Mehmet Kaplan olmak üzere arkadan gelen araştırmacılar ekseriyetle aynı bakış açısını kullanmışlardır. Şerif Mardin’in 1950’lerde Stanford Üniversitesi’nde doktora tezi olarak tamamladığı ve on yıl sonra Princeton Üniversitesi tarafından yayımlanan *Genesis of Young Ottoman Thought* kitabı konuya yeni bakış açılarını getirmiştir. Bu çalışma 1996 senesinde Türkçe’ye tercüme edildiğinde Tanpınar’ın uzun senelerdir yürürlükte olan fikirleri çoktan kanonlaşmıştır. Daha sonraki yıllarda Şükrü Hanioglu, Hilmi Ziya Ülken, Niyazi Berkes, Metin Kayahan Özgül, İsmail Kara ve Alp Eren Topal, Yeni Osmanlılar ve Namık Kemal’in ideolojik kökenleri üzerine önemli çalışmalar yapmışlardır.

¹² Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma* (İstanbul: YKY, 2003) 284.

¹³ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi* (İstanbul: Ülken Yayınları, 1994) 56.

¹⁴ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlılar Düşüncesinin Doğuşu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996) 307.

¹⁵ Ebuzziya Tefvik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, haz., Şemsettin Kutlu (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973) 25.

ortaya koyar: “Şevketlü padişahım, şimdiki idare tarzını değiştirmek suretiyle devleti kurtarınız. Daha özgür kanunlar ve düzenler ile saltanatınızı süsleyerek, onu bulunduğu kötü durumdan selâmete çıkarınız. Lâkin öyle özgür kanunlar ve düzenler olsun ki, gerçek, yaygın ve güvenli bir nitelik taşınsın.”¹⁶ Mektupta Osmanlı Devleti’nin sorunlarını teşhis eden Paşa, Ebuzziya Tefvik’in ifadesiyle “hem illeti hem ilacı” ortaya koymuştur. Ne var ki, mektubunda sürekli olarak “şevketlü sultanım”, “ah şevketlü efendim” diye hitaplarda bulunmak suretiyle padişahın konumuna saygılı bir tavır içinde bulunsun da hışmından kurtulamamıştır.

Bu noktada aynı dönemlerde Balkanlarda yaşanan şu gelişmeye de dikkat kesilmek gerekir: Ali ve Fuad Paşaların öncülüğünde 1864 senesinde Fransız taşra idaresi modeline uygun yeni bir vilayet usûlüne geçilmesi planlanır. Buradaki amaç, imar faaliyetlerini hızlandırmak ve asayişin sağlaması için yerel yönetimleri güçlendirmektir. Bunun için daha evvel Niş’te başarılı olmuş Midhat Paşa deneyimlerini aktarması için İstanbul’a çağrılır, Altı aylık bir çalışmanın sonunda 1864 yılının kasım ayında yeni *Vilâyet Nizamnâmesi* yürürlüğe konur. Pilot bölge olarak ise merkezinin Rusçuk olduğu Silistre, Vidin ve Niş eyaletlerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Tuna Vilâyeti kurulur ve buraya vali olarak Midhat Paşa atanır. Paşa, bu bölgede kısa sürede yine muvaffak olur. Bunun izlerini *Hürriyet*’e yansıyan pekçok makalede görmek mümkündür. Ayrıca Paşa bir süre sonra İstanbul’a çağrılıp kendisine *Şurâ-yı Devlet* başkanlığı verilmiştir.¹⁷ Yeni Osmanlılar yazılarında ve mektuplarında sarayın yetkilerini paylaşmakla ne kadar isabetli bir tercihte bulunduğu bahisle Paşa’yı methetmiş; bununla birlikte gayrimüslimlere verilen hakların niçin ülkenin kendi evlatlarından sakınıldığını sorgulamışlardır.

Şinasi’nin Fransa’ya gitmesinden sonra, henüz yirmi yedi yaşında iken *Tasvir-i Efkâr*’ın baş muharrirliğine getirilen¹⁸ Namık Kemal, gazeteyi “haber veren bir yayın organı” olmaktan çok, okuyucularına “bilgi ve fikir kazandıran bir mekteb”e dönüştürür ve burada Yeni Osmanlılar’ın sözcülüğünü yapmaya, yani muhalefete başlar. Namık Kemal’in Abdülaziz’in de “müstebitten başka bir şey olmadığını” görmesi uzun sürmemiş ve “kanun-u esasi ilan olunmadıkça vatani kurtarmanın kâbil olmayacağını” çoktan anlamıştır.¹⁹ Mustafa Fazıl Paşa’nın mektup hadisesinin yaşandığı günlerde, topluluğun belki de en ele avuca sığmayan üyesi Ali Suavi “Belgrad Kalesi’nin Sırbistan’a terkedilmesini” eleştiren bir yazı neşreder. Bu yazı gerekçe gösterilerek Ali Suavi’nin başyazarlığında yayımlanan *Muhbir* 10 Mart 1867’de 32. sayısında kapatılır.²⁰ Namık Kemal’in kapatma kararını tenkid eden bir yazısı ile Girit üzerine kaleme aldığı bir yazı sebebiyle *Tasvir-i Efkâr*’ın yayın hayatına zorunlu bir ara verilir. Saray, Ali Suavi’yi Kastamonu’ya, Namık Kemal’i Erzurum vali yardımcılığına ve Ziya Paşa’yı da Kıbrıs mutasarrıflığına tayin eder. Ancak bu üçlü sürgün mahiyetindeki tayini kabul etmezler ve Avrupa’ya iltica ederler. İlk 17 Mayıs 1867’de Namık Kemal ile Ziya Paşa Avrupa’ya kaçarlar, daha sonra İtalya’nın Mesina şehrinde kendilerine katılan Ali Suavi ile birlikte Londra’ya ulaşırlar.²¹ Kemal Bey Avrupa’ya gidince *Tasvir-i Efkâr*’ın yönetimi Recaizade Ekrem’e kalmıştır. Daha sonra Londra, Paris ve Cenevre’de bir şekilde mücadelelerine devam edecek ve saraya olan muhalefetlerini daha etkin bir biçimde sürdüreceklerdir. 1965’de teşekkül eden Yeni Osmanlılar Cemiyeti, Midhat Paşa’nın sadrazamlığa ulaşip 23 Aralık 1876’da Kanun-i Esasi’nin ilan edilmesiyle birlikte misyonunu tamamlamış olur.

¹⁶ Ebuzziya Tefvik, *age*, 27-43.

¹⁷ bkz: Kılıç, 2005; Çetinsaya ve Buzpınar, 2020; Değirmenci 2023.

¹⁸ Mustafa Nihat Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997) 9.

¹⁹ Ali Ekrem, *Namık Kemal* (Ankara: MEB Yayınları, 1992) 71.

²⁰ Bu, *Muhbir*’in ilk devresidir, daha sonra Londra’ya giden Ali Suavi -yurt dışında yayımlanan ilk Türkçe gazete olarak- *Muhbir*’i orada da çıkarmaya başlar. *Muhbir*’in toplamda üç devresi vardır.

²¹ Ömer Faruk Akün, “Namık Kemal” TDV İslam Ansiklopedisi, XXXII (İstanbul 1995) 365.

Nitekim maksatları en baştan açıkça beyan ettikleri üzere ülkenin meşruti düzene geçmesini sağlamaktır ve 1876 ile birlikte bu hayalleri gerçekleştirmişlerdir. Bu bakımdan cemiyetin ömrü yaklaşık olarak on yıl olarak hesap edilebilir.

Yeni Osmanlılar cemiyeti içinde en dikkat çeken isim hiç şüphesiz Namık Kemal'dir. Tanpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi'nde kendisi hakkında son derece kapsamlı bir tespitte bulunur: “O öldüğü zaman memlekette doğduğu ve yetiştiği senelerde mevcut olamayan iki şey vardı: Biri *efkâr-ı umumiye* ve bir *edebiyat*. Bunlardan birincisinde hissesi büyüktür; fakat ikincisi sadece onun himmetiyle olan bir şeydi. O, yaşadığı cemiyete kendi meseleleriyle meşgul olmayı öğretmişti”²². Bugünden bakıldığında tespitin ne kadar isabetli olduğu tartışılır, ancak Kemal Beyin basın yoluyla mücadele vermek suretiyle meseleleri geniş kitlelere yaymış olması bile o günün koşullarında tek başına büyük değer taşımaktadır. Dolayısıyla Namık Kemal kendisinden sonra gelenlere bir miras bırakmıştır. Bu miras, Süleyman Nazif'in ifadesiyle “yalnız kitaplarda, gazete ve mecmua koleksiyonları”ndan ibaret değildir: “İşte Namık Kemal, bizim üstadlarımızı, pîrlerimizi, mürşitlerimizi bu suretle birer birer bulup yetiştirdi. O nerede bir şûle-yi istidâd görürse oraya koşar, nâ-muvâfık rüzgârlardan vikâye ederek sönüp gitmemesine çalışırdı. Âsâr-ı Kemâl'i yalnız kitaplarda, gazete ve mecmua koleksiyonlarında aramayınız. Recaizade Ekrem'den Faruk Nafiz'e kadar hepimiz edîb-i âzamın kendi istidâd ve kabiliyetimize göre, büyük, küçük birer esiriyiz. Bizi yaratan Allah, yetiştiren de Namık Kemal'dir”²³

Türk modernleşme/yenileşme hareketini incelediğimizde, yukarıda ifade ettiğimiz üzere, II. Osman'dan itibaren Gülhane Hatt-ı Hümayunu'na gelinceye kadar nice padişah, devlet adamı ya da aydınla karşılaşırız. 1839'dan itibaren sahnede ileri görüşlü bir devlet adamı olarak Mustafa Reşit Paşa'yı, onun hemen arkasından, yeniliğin üç büyük muharriri olarak Ahmed Cevdet Paşa, Münif Paşa ve İbrahim Şinasi Efendi; ikinci bir nesil olarak Abdülaziz devrinden itibaren Mustafa Fazıl Paşa'nın himayesinde zuhur eden Yeni Osmanlıları, yani Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi neslini görürüz. Bunların hepsi birbirinden önemli devlet ve fikir adamlarıdır. Fakat kanaatimizce, Namık Kemal'in yeri bu isimlerin hepsinden daha müstesna bir yerdedir. Zira Kemal Bey edebiyat ve basın vasıtasıyla ateşin bir hatip olarak fikirlerini kendi zamanına en gür şekilde duyurmuş; ardından II. Meşrutiyet dönemi aydınlarını ve Cumhuriyet döneminin inkılapçı ruhlarını da peşinden sürüklemiştir.

Namık Kemal ve Meşrutiyet Mücadelesi

Tanzimat düzenlemelerinin uygulamaya konulduğu bir dönemde dünyaya gelen Namık Kemal'in (1840) delikanlılığa adım attığı yıllarda Kırım Savaşı patlak verir ve ardından Paris Konferansı toplanır. Dolayısıyla genç Kemal'in şuuru, savaş çalkantıları ile ıslahatların getirdiği belirsizlik ve coşku arasındaki tuhaf bir vasatta açılmaya başlar. Fikrî ve edebî gelişiminin başladığı yer Sofya'dır. Daha sonra memuriyet için İstanbul'a gelir ve Encümen-i Şuarâ²⁴'ya dahil olur. Bir taraftan da Tercüme Odası'nda çalışmaya başlar. Burası “III. Selim ve II. Mahmut dönemi kalemiyyesinden evrilen”²⁵ bir bürodur ve tarihsel misyonu gereği muhalif bir zemindir. Dolayısıyla Batılı düşüncelerle temasa en uygun yerdir. Beş sene sonra, 1862'de Şinasi ile tanışması hayatında yeni bir dönemi başlatır. Esasen Namık Kemal'in gelişim evresinde şu üç

²² Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1997) 367.

²³ Süleyman Nazif, *Namık Kemal* (İstanbul: Dersaadet-İkdam Matbaası, 1922) 27.

²⁴ Metin Kayahan Özgül, *XIX. Asrın Özel Bir Edebiyat Mahfeli Olarak Encümen-i Şuara*, (İstanbul: Kurgan Edebiyat, 2012)

²⁵ Emrah Pehlivanoglu, *Tanzimat ve Metatarih*, (İstanbul: Vakıfbank Yayınları, 2018) 151.

hadisenin belirleyici olduğu muhakkaktır: Fransızca öğrenmesi, Tercüme Odasında çalışmaya başlayıp Şinasi ile tanışması ve Avrupa'yı görmesi.²⁶

Namık Kemal, yakın dostu ve talebesi Ebuzziya'ya göre *Tasvir-i Efkâr*²⁷, dan itibaren *Muhbir*, *İbret*, *Basîret*, *Hadîka*, *İttihâd*, *Sadâkat*, *Vakit* gazetelerinde neşr olunmuş beş yüz makale kaleme almıştır.²⁸ Oğlu Ali Ekrem Bolayır, bu sayıyı iki bin olarak gösterir.²⁹ Ancak kanaatimizce bu son sayı abartılıdır. Namık Kemal bu yazılarında siyasi fikirlerini dile getirmiş, Tanpınar'ın eşsiz tespitiyle “yaşadığı cemiyete kendi sorunlarıyla meşgul olmayı” öğretmiştir. Onun bu gayreti Türk siyasal hayatı için önemli bir kurumun inşasına, basının hükûmetin karşısında siyasal muhalefet organı olarak doğuşuna vesile olmuştur.³⁰

Namık Kemal'in siyasî görüşleri, çalışmalarının tamamına yayılmış durumdadır; ancak “siyaset teorisinin özü” *Hürriyet* ve *İbret*'te yazdığı makalelerde bulunur.³¹ *Hürriyet*'te neşrolunan makalelerden bu anlamda en çok şu ikisi öne çıkar: “Hubbü'l-vatan mine'l- iman” ve “Hasta adam”

Birinci sayıda ilk makalenin başlığı “Hubbü'l-vatan mine'l- iman” dır. “*Herkesin vatani, ki mensub olduğu cemiyetin meskenidir, dünyada her şeyden ziyade muhabbetine mazhar olmasın mı?*”³² sorusu ile başlayan yazıda, Osmanlı tarihindeki “ilk örgütlü entelektüel muhalefet” hareketi olan Yeni Osmanlılar'ın kim oldukları, neyi amaçladıkları açık bir şekilde dile getirilmiş ve gazetenin ne amaçla kurulduğundan bahsedilmiştir. Her ne kadar yaşam şekilleri farklı olsa da gazetede yazarlar, İslâmcı bir bakış açısıyla olaylara yaklaşmış, sıkça dinî referans ve kavramlara atıfta bulunmuşlardır. İstedikleri şey, özetle, otuz sene kadar evvel Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile devletin halka verdiği sözlerin gerçekleşmesidir. Bu anlamda eğitimden, iktisada, oradan ahlâka kadar geniş bir çerçevede yazılar neşredilmiştir. Yeni Osmanlılar, başlangıçta dönemin padişahı Abdülaziz'den sitayişle söz etmiş, “suçlunun padişah değil, Babîâli olduğu” hususu her fırsata vurgulanmıştır. Yeni Osmanlılar'ın amacı “meclis-i meşveretin kurulmasını sağlayarak” siyasî iktidarın paylaşılmasını kurumlaştırmak, bir kuvvetler ayrılığı sağlamaktır.³³ Kuvvetler ayrılığı tesis edildiğinde Meclis, yasama organı; Babîâli ise yürütme organı olarak işlev görecektir. *Hürriyet*'in ilk sayılarında bu husus tekrarlanmak suretiyle sıcak tutulmuş, padişahın ulu katlardaki

²⁶ Avrupa'yı görmek, kitaplarda anlatılanları bizzat müşahade etmek hayali hemen bütün Yeni Osmanlılarda var olan bir durumdur. Ebuzziya Tevfik'e göre “On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru kendini gösterip de on dokuzuncu yüzyılda bütün milletleri yükselme ve ilerlemenin nimetlerinden yararlandıran ne kadar medenî gelişmeler, fikrî aydınlanmalar ve özellikle ne kadar siyasî kalkınmalar varsa, bunların hemen hepsi Fransızların çabaları ile gerçekleşmiştir.” (bkz. Ebuzziya Tevfik, *age*, 71) Ona göre memleket Fransızların siyaset alanındaki fikirlerini okuyup öğrenen Yeni Osmanlıların mücadelesiyle “doğunun o miskin ve tevekkül dolu felsefesinden” uzaklaşmış ve bugünlere gelmiştir. Ebuzziya Bey'in satırlarında gördüğümüz Fransız uygarlığına duyulan hayranlık, esasen hemen bütün Tanzimat dönemi yazarlarında göze çarpan bir durumdur. Onlara göre medeniyetin merkezi Fransa, şehirlerden ise Paris'tir. Daha sonraki dönemlerde Yahya Kemal'e “Memleketi zindan, Avrupa'yı nurlu bir âlem gibi görüyorum” dedirten de aynı düşüncedir. (bkz. Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım* (İstanbul: İstanbul Fethi Cemiyeti Yayınları, 2008) 74.)

²⁷ Namık Kemal'i gazeteci olarak ilk kez *Tasvir-i Efkâr*'da görürüz. Kanımızca bu gazetenin en önemli tarafı da budur. Zira her ne kadar gazetecilik Şinasi ile başlayan bir şey olsa da onun yükselmesi ve bir güç hâline gelmesi Kemal Bey ile olmuştur. Akün, müellifin tespit edilen ilk makalesinin *Tasvir-i Efkâr*'ın 35. sayısında 27 Teşrinievvel 1862'de neşredilen “Zenci” isimli bir metin olduğunu belirtir. (bkz. Akün, *agm*, 367)

²⁸ Abdulkahim Tuğluk, “Ebuzziya Tevfik'in ‘Merhum Nâmık Kemâl Bey’ Adlı Eseri (İnceleme-Metin)” *Türkiyat Mecmuası*, 28/1 (2018): 195.

²⁹ Ali Ekrem, *age*, 51.

³⁰ Nergis Yılmaz Aydoğdu ve İsmail Kara, *Namık Kemal Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri Bütün Makaleleri 1*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005) 14.

³¹ Şerif Mardin, *age*, 318.

³² *Hürriyet*, “Hubbü'l-vatan mine'l- iman”, 9 Rebiyyülevvel 1285, Nu. 1.

³³ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005) 33.

yeri ve konumuna riayet edilmiştir. Ancak Mardin'in yukarıdaki tespitinin kusurlu bir tarafı vardır. Zira ilerleyen aylarda gazeteden Namık Kemal'in ayrılmasından sonra ağırlığını iyiden iyiye hissettiren Ziya Paşa, son sayılarda cumhuriyetten bahsetmeye başlamış ve bilhassa son iki sayıda açıkça cumhuriyet istemiştir. 99. sayının başında yer alan “İdâre-i cumhûriyye ile hükûmet-i şahsiyenin farkı” başlıklı yazıda “İdâre-i cumhûriyyede padişah, imparator, sadrazam, hâriciye nâzırı falan yoktur. Memleketin padişahı, imparatoru, kralı, sadrazamı hep ahâli-i memlekettir. İdâre-i cumhûriyyede bir nice milyon halk birkaç şahıs menfaatperestin hükûm ve keyfiyetine esîr olmayıp bâ-y u gedâ herkes hukûk-ı hürriyetini muhafazada azadedir.”³⁴ diyen Ziya Paşa, son sayıdaki “Hâtîme” başlıklı yazıda “birkaç şahsın esiri olmak hilâf-ı tabiattır. Bir memleketin sâhib-i hakikisi ahâlîdir.”³⁵ demek suretiyle memleketin yegâne sahibi olarak milleti gösterir. Dolayısıyla Yeni Osmanlılar arasında pekçok hususta görülen fark, demokrasi anlayışı konusunda da ortaya çıkmıştır. Ziya Paşa cumhuriyetçidir, Namık Kemal ise en baştan itibaren meşrutî monarşiden yanadır.

Gazetenin 7 Aralık 1868 tarihli 24. sayısında Namık Kemal tarafından meşhur “Hasta adam” makalesi neşredilir. İlk olarak Fransızların icat ettiği ve daha sonra herkesin dilinden düşürmediği bu tabir “başı Avrupa dediğimiz devlethane-i medeniyetin en güzel bir noktasına yaslanmış ve kendi üç kitanın en mühim mevkilerine uzanmış, genç, dinç, güzel, dünya durdukça yaşamaya müstaid bir koçak yiğit iken”³⁶ can çekişip yatan Osmanlı Devleti’ni temsil etmektedir. Kemal Beye göre İbn-i Haldun’un dediği gibi devletlerin ömr-i tabiisi yoktur; “hasta” denilen Osmanlı, yalnız “muktezâ-yı tabiata” göre hareket etse hem sağlık bulacak hem kuvvetlenecek hem de ömrü dünya döndükçe devam edecektir. Bu noktada Osmanlı Devleti’nin yakalandığı hastalıkla ilgili üç kritik soru sorar: Bu hastalık nedir, niçin defedilemiyor ve nasıl defedilebilir? Ardından cevabı kendi verir: “Hastalığın hakikati killet-i rical, killet-i mal, killet-i asker, killet-i esbâb ve ’l-hasıl killet, killet killet. Her şeyde killet. Onun menşei ise istibdâd-ı hükûmettir.”³⁷ Dolayısıyla her şeyin sorumlusu Babîâli, oraya hükmeden Fuad ve Ali Paşalar ve onların çevresindeki muhterislerdir.

Kemal Beyin önerisi gazetede çok önceki sayılarda yer almıştır: “Ey Osmanlılar gözünüzü açınız, uyku vakti değil. İş işten geçiyor. Sonraki nedamet fayda vermez. Ahval-i aleme nazar-ı ibretle bakıp kendi hâlimizi düzeltmeye çalışalım. Sâir milletler ne yolda ileri gitmişler ise biz de o yola girelim. Bize nazar-ı hakaretle bakanlara meyyit olmadığımızı bildirelim.”³⁸ Namık Kemal’e göre tek çözüm şekli, ahvâl-i âleme bakıp başka milletler ne yoldan gitmişse oradan gitmektir.³⁹ Bu yol ise açıkça bellidir ki meşveret yoludur. Kemal Bey 1870’de İstanbul’a döndükten sonra da siyasal ve sosyal konulardaki fikirlerini *İbret* ve *Hadîka*’da yazmaya devam eder.

Namık Kemal’in siyasî fikirlerini temel üç başlıkta toplayabiliriz. Devlet yönetimi ile ilgili fikirleri, Osmanlılık ve İslâm birliği. Kemal Bey devlet yönetimiyle ilgili olarak meşrutiyeti savunmuştur. Meşrutiyet, padişahın altında bir meclisin varlığını öngören yönetim biçimidir. Osmanlı devlet yapısını ve çağın ruhunu göz önünde bulundurduğumuzda, o günlerdeki meclis talebinin ve çalışmalarının bugünkü cumhuriyet ve demokrasinin nüvesi olduğunu çok net bir

³⁴ *Hürriyet*, “İdâre-i cumhûriyye ile hükûmet-i şahsiyenin farkı”, 14 Rebiyülevvel 1287, Nu. 99.

³⁵ *Hürriyet*, “Hâtîme”, 22 Rebiyülevvel 1287, Nu. 100.

³⁶ *Hürriyet*, “Hasta adam”, 23 Şaban 1285, Nu. 24.

³⁷ *Hürriyet*, “Hasta adam”, 23 Şaban 1285, Nu. 24.

³⁸ *Hürriyet*, “Memâlik-i Osmaniye’nin yeni mukâsesi”, 24 Recep 1285, Nu. 20.

³⁹ Kevser Değirmenci, “Hürriyet Gazetesi’ne Göre [1868-1870] Bulgar Sorunu”. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 16 (2023): 201.

biçimde ifade edebiliriz. Yalnız şunu mutlaka ifade etmeliyiz ki Kemal Beyin meclis düşüncesi “müsavat, hürriyet ve adalet sacayağı” üzerine kurulmuştur. Gazete yazılarında ve hususi mektuplarında kullandığı *usûl-i meşveret*, *şura*, *ehli hall ve'l-akd* ve *biat* gibi kelimeler, günümüzdeki *demokrasi*, *parlamento* ve *seçim* gibi kavram ve kurumların karşılığıdır. Kemal Bey, üç türlü meclis öngörür: Meclis-i Şurâ-yı Devlet, Meclis-i Şurâ-yı Ümmet ve Senato

Namık Kemal, *Hürriyet*'in daha ilk sayısından itibaren yoğun bir şekilde meşveret ve meclis konularını ele alır. “*Meşveret. Meşveret. Meşveretiz bize necât mümkün olamaz.*”⁴⁰ diyen Kemal Bey için “meşveret” âdeta bir paroladır. Yazı hayatı boyunca hiç yorulmadan ve hiç korkmadan bunu haykırıştır. Bilhassa *Hürriyet* gazetesinde yüzden fazla yerde meşveret ve parlamento sistemi anlamında kullanılan usûl-i meşveret kelimeleri geçmektedir. Bir sonraki sayıda “*Sübhanallah biz usûl-i meşveret istiyoruz. Meclis-i Şurâ-yı Ümmet talebindeyiz. Onda her mezhepten adam bulunacak, Hükümete nezaret edecek, umum halk hürriyet-i siyasiyesine mâlik olacak. Bu müddeâmızı din üzerine tesis ediyoruz. Siz yine tutup dinimizi mâni'-i terakki addediyorsunuz. Terakki birkaç kişinin dest-i istibdadında kalmakla mı olur?*”⁴¹ diye soran muharrir, ülkenin içinde bulunduğu bataklıktan çıkmanın yegâne yolu olarak “ortak aklı” gösterir. Ortak aklın tezahürü ve bir idare metodu olarak kullanılması, aynı zamanda dinin gereğidir. Bu yazıda ateşli bir şekilde meşvereti din üzerine tesis etme gayreti göze çarpar. “*Bilin ki dinimizi ahkamına göre hukukça herkes müsavidir*” diyen Kemal Bey, uzun uzun İslâm'ın terakkiye mâni olmadığını bahseder ve tarihten örnekler verir. Zira İspanyollar Gırnata'yı aldıklarında halkı tebdil-i dine icbar etmişler, Osmanlılar ise İstanbul'u aldıklarında her din sahibine icra-ı âyin için izin vermiştir. Öte yandan günümüzde Asya'daki çürümenin sebebi İslâm kavâidine ittibâ edilmemesindedir. Yine, Romalıların yıkılmasından sonra âlemde medeniyeti yeniden kuranlar Müslümanlar olmuştur. Söзlerini “*Biz o milletiz ki din sayesinde Hicaz'ın iki küçük şehrinden çıkararak dünyanın üç kıtasına istila ettik. Marifet ve celâdetçe Yunanîleri, Romalıları geçtik.*”⁴² diye tamamlayan muharrir, bu yazıda İslâm'ı yüceltirken, şer'i kurallara ittiba etmekle geçmişte kazanılan payeleri hatırlatmakta ve böylece meşvereti rasyonel bir zemine oturtmaktadır. Kemal Bey, iddia ettiği fikirleri, ne kadar sağlam bir zemine tahkim ederse o derece meşru olacağının pekâlâ farkındadır.

Şu husus iyice ortaya çıkmıştır ki, Namık Kemal'in siyasi paradigmasında meşveret kavramı, meclis fikrini dinen meşrulaştırmak için kullanılan bir araçtır. Bu nedenle meşveret kavramı en baştan itibaren ayet ve hadislerle desteklenmiştir. Nitekim *Hürriyet*'in 4. sayısının ilk yazısında başlık olarak tercih edilen *Ve şâvirhüm fi'l-emr* ifadesi, “*Ve yönetim işlerinde onlarla istişare et*” mealindeki Âl-i İmrân suresinin 159. ayetine atıf yapmaktadır.⁴³ Muharrir, bu ayete gazetenin 24.

⁴⁰ *Hürriyet*, “Sekizinci nomeromuzdaki maliye bendine zeyl”, 13 Cemaziyelevvel 1285, Nu. 10.

⁴¹ *Hürriyet*, “Vükelâ-i hazîrânın Yeni Osmanlılar hakkında kullandıkları Politika”, 13 Cemaziyelevvel 1285, Nu. 11.

⁴² Bu düşünce, Kemal Beyin *Hürriyet Kasidesi*'ndeki “Biz ol âli himem erbâb-ı cidd ü içtihadız kim/ Cihângîrâne bir devlet çıkardık bir aşiretten” beytini hatıra getirmektedir. Şaire göre Osmanlılar öylesine hamiyet sahibi, çalışkan ve güçlü kimselerdir ki, vaktiyle küçük bir aşiretten dünyaya hükmeden bir devlet çıkarmışlardır. Burada Osmanlı tarihine büyük bir hayranlık ve bağlılık göze çarpmaktadır. Takip eden beyitlerde de Osmanlı mayasının tümüyle şehit kanıyla karıldığından bahsedilir; böylesine yüce yaratılışlı bir milletin hamiyet meydanında ayaklar altında bir toprak olmaksızın mezar toprağı olmayı tercih edeceği haykırılır. (bkz. Namık Kemal, “*Hürriyet Kasidesi*”, Büyük Türk Klasikleri VIII (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000) 374.)

⁴³ Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Kuran'da geçen “Onlar, Rablerinin davetini kabul ederler ve namazı dosdoğru kılarlar. Onların işleri de kendi aralarında bir istişare iledir. Kendilerine verdiğimiz rızaktan onlar Allah yolunda harcarlar.” (Şûra, 38) ayeti ile “İstişare ediniz”, “İstişare eden pişman olmaz”, “İstişare edilen emniyet edilen kimsedir”, “Ümmetimin ihtilafında rahmet vardır.” şeklindeki pekçok hadis sadece Kemal Beyin değil, Yeni Osmanlıların hepsinin sıkça başvurduğu dinsel referanslardır. Çelik, bu çerçevede sadece *Hürriyet*'tin değişik sayılarında yirmi dört ayet, on üç hadis, yirmi yedi adet Arapça veciz söz yer aldığını belirtir. (bkz. Hüseyin Çelik, “*Hürriyet*” TDV İslam Ansiklopedisi, XVIII (İstanbul 1995) 507. 505-507

sayısında Girit sorununa çözüm önerilerini sıralarken de başvurur. “*Bunun içindir ki şeriat-ı Ahmediyye “ve şâvirhüm fi’l-emr” nass-ı sarihi ile usûl-i meşvereti emr eder. Bunun içindir ki Avrupa devletleri Meclis-i Şûrâ-yı Ümmetlerin re’yi ile hareket ederler. Hakikatte hükûmet ümmetin hakkıdır. Zira hükûmet ümmet ile kâimdir, zira hükûmete akçe veren, asker ve iktidar veren ümmettir. Demektir ki hükûmet, ümmet tarafından icrâ-yı nüfuz ve ahkâma memur hizmetkârdır. Asıl hâkim heyet-i ümmettir.*”⁴⁴ uyarılarını “Kendi düşen ağlamaz” atasözü ile pekiştiren Kemal Beye göre meclis, ümmete sunulacak bir lütuf değildir. Bilakis dinin gereği ve ümmetin hakkıdır. Zira hükûmetlere para ve asker veren ümmetin kendisidir ve hükümetler bu sebeple ümmete ancak hizmetkâr olabilir.

“*Ve şâvirhüm fi’l-emr*” başlıklı yazının devamında hükûmeti “daire-i âdilede tutmak için” iki esaslı çare olduğunu belirtir: Bunlardan ilki, idarenin nizamât-ı esasiyesini gizlilikten kurtararak âleme ilan etmektir. Böylece hükûmeti hedef alacak teviller, ihtilaflar ve inkârlar engellenecektir. İkincisi ise usûl-i meşverettir. Maksat, “*kudret-i teşri’i erbâb-ı Hükümetin elinden almak*”tır. Zira “*Devlet, bir şahs-ı manevidir. Kanun yapmak onun iradesi, icra etmek ef’âli hükmündedir. Bunların ikisi bir elde oldukça harekât-ı hükûmet bir vakit ihtiyar-ı mutlakdan kurtulmaz. İşte şûrâ-yı ümmet’in lüzumu bundan terettüb eder.*”⁴⁵ Kemal Bey burada açıkça bir “kuvvetler ayrılığı” ilkesinden bahsetmektedir.

Kemal Beye göre Tanzimat’ın ilanından itibaren idari alanda yaşanan gelişmeler olumlu bir seyir izlemiştir ve fakat yeterli değildir. *Hürriyet*’te neşredilen ve “Sadaret” başlığını taşıyan yazısında “*Hâsılı devletimiz bir hükümet-i meşrutâ idi. Fakat ümmet, hukuk-ı siyasiyyesini her vakit tamamıyla icra edemezdi. Vaktâ ki Reşid Paşa Gülhane Hattı’nı ilan eyledi. Can ve mal ve namusça efrâd-ı ahalinin emniyetini ilan ile beraber şer’an muhakeme olunmaksızın kimse hakkında hükümetçe bir muamele icra olunmayacağını padişaha vaad ettirdiğinden hükümet bütün bütün meşrutıyyet idare yolunu aldı. Ve ikmâl-i maslahat için yalnız nezaret-i ümmetin fi’le ihracı kaldı. Fakat sonraları bütün bütün emr ber-aks olmaya başladı. Hükümet umur-ı dünyeviyeyi dinden tefrik dâiyesine kıyam eyledi. Nihayet fetva-i şeriat yerine destur kıyam eyledi. Onu ise yine erbâb-ı hükümet tanzim eylediğinden kudret-i teşri ile kudret-i tenfiz birbirine karıştı.*”⁴⁶ diyen Kemal Beye göre Devlet-i Aliyye’nin bugün cumhura dayalı olmadığı malumdur, zira idare istediği vakit kanunları lağv edebilme gücüne sahiptir. Şu durumda son derece karışık bir yapı söz konusudur. Sadaret ise zayıf bir makam olarak kalmıştır. Nihayetinde Osmanlı devlet geleneğinde padişah daima idare ile meşgul iken sadaret mahiyet itibarıyla zayıf bir makamdır. Sonuç olarak yasama ile yürütme arasında bir karmaşa yaşanmaktadır ve bunun halli ancak güçlü bir meclis ile mümkün olacaktır.

Namık Kemal, meclis ve meşveret konusundaki fikirlerini bu gazetede neşrettiği “*Usûl-i Meşverete Dair Mektuplar*”⁴⁷’ında dile getirir. Tamamı sekiz parçadan oluşan bu mektuplar isimsiz bir mu’terize cevaben yazılmıştır.

İlk mektubunda “hak kavramı”nı yücelten Kemal Bey “Eğer hak kuvvetten ibaretse dağa çıkan eşkıyanın saltanat iddiasında olması gerektiğini” söyler, üdebâ-yı hükemâdan kabul ettiği Rousseau’dan deliller getirir. Ona göre halkın hakimiyeti hem insanî bir haktır hem de İslâm’ın

⁴⁴ *Hürriyet*, “Yine Girit Meselesi tazelendi”, 23 Şaban 1285, Nu. 24.

⁴⁵ *Hürriyet*, “Ve şâvirhüm fi’l-emr”, 30 Rebiyülevvel 1285, Nu. 4.

⁴⁶ *Hürriyet*, “Sadâret”, 17 Zilkade 1285, Nu. 36.

⁴⁷ *Hürriyet*, “Usul-i Meşverete Dair Mektuplar”, 14 Eylül 1868, Nu. 12. Bu sayıdan başlayarak 13, 14, 16, 17, 18, 20 ve 22 numaralı nüshalarda aynı konu işlenmiştir.

gereğidir. Bu hakkı dünyada kimse inkâr edemez. Muharrir daha sonra konuyu İslâm tarihine getirir ve “İslâm ibtidâ-i zuhurunda bir nevi cumhur değil miydi?” diye sorar. Ayrıca cumhur idaresinin -henüz- icra edilmemiş olmasının, bu hakkın bâtil olmuş demek olmadığını söyler. Yazının devamında “*Usûl-i meşveretin kabulü Avrupa’da mevcut olan mecalis-i meb’usâna taklid ile mi hâsıl olacaktır*” diye sorar ve cevabını kendisi verir: “*Evet, çaresiz onunla hâsıl olacak*”⁴⁸ Zira Devlet-i Âliyye, Yeniçeriler kaldırılıncaya kadar irade-i ümmet ile yani bir çeşit usûl-i meşveret ile yönetilmiştir. Fakat sonradan Yeniçeriler zalim olunca bu hak kaldırılmıştır. İstenen şey, yeni bir durum değildir.⁴⁹ Bu mektupta meclis taleplerine yöneltilen bid’at eleştirilerine de değinen Kemal Bey, taleplerinin dine uygunluğunu İslâm tarihinden örneklerle istinad eder. “*Ne yapalım, Endülüs’te Melik Cevher böyle bir meclis ilan ettiği zaman acaba bid’at olduğunu düşünmedi miydi?*” diye sorar. Kemal Beye göre bu mantıkla hareket edilirse vapur ve tüfek gibi teknik aletler de bid’at sayılmalıdır. “*Vapurlar bid’at, almamalım da Yunan liman kayıkları Girit’i zapt mı etsin? İğneli tüfenkler de bid’at, kullanmayalım da palikaryalar İstanbul’ mu alsın?*” diye sorar. Ona göre idarî ve askerî alanda Avrupa’da görülen her yenilik alınmalıdır. Buradaki yegâne ölçü, dine ve akla uygunluk ile memleketin istifadesi olmalıdır. Nitekim Endülüsler de vaktiyle böyle yapmıştır.

Yazıda, meşveret usûlüne örnek olarak dört halife devrini gösteren muharrir, Hz. Ebu Bekir’in halife seçilmesi üzerine beyan-ı inkisar eyleyen Hz. Ali’ye, Hz. Ömer’in yaptığı “Sizin fazlınız müsellemdir, fakat halk onu istedi” uyarısına telmihte bulunarak halkın hakimiyetinin muvafık-ı şeriat olduğuna dikkat çeker.

Namık Kemal, Osmanlı’ya örnek olabilecek parlamento modelini belirlerken “düvel-i muazzamanın en muntazamları” olarak nitelediği Amerika, İngiltere, Almanya ve Fransa parlamentolarını incelemiş ve bunlar içinde en uygun olanın Fransa olduğuna kanaat getirmiştir: “*Amerika cumhurdur. İngiltere ve Almanya’da zâdegân var. Onlar bize nümûne olamaz. Kala kala elde Fransa kalır.*”⁵⁰ Bu noktada Namık Kemal’in yaptığı şey seçenekler arasındaki en mükemmel olanı seçmek değil, Osmanlı’ya en uygunu belirlemektir. Zira Amerika’daki tam bir cumhuriyet modelidir. Oysa Kemal Bey pekçok Osmanlı aydını gibi, en baştan beri payitahta içtenlikle bağlı ve saygılıdır⁵¹; istediği şey, padişahın da kanunlarla sınırlandırılmasıdır. İngiltere ve Almanya’da aristokrasi üzerinden yürüyen bir meclis vardır; bu, Osmanlı’ya hiç uymayacaktır. Geriye kalan tek model, Fransa’daki parlamento modelidir. Ayrıca “*Fransa daima inkılap taraftarı olagelmıştır, çünkü hiçbir vakit hâlden memnun olduğu görülmez*”⁵²

⁴⁸ *Hürriyet*, “Usul-i meşverete dair bir mu’terize cevaben yazılmış mektup”, 27 Cemaziyelevvel 1285, Nu. 12.

⁴⁹ Esasen Namık Kemal ve Yeni Osmanlılara göre memleketin refahı ve ümmetin tekâmülü namına talep ettikleri hiçbir şey yeni değildir. Asr-ı Saadet, İslâm’ın en parlak çağıdır. Ondan sonra Endülüs devri gelir. Kemal Beyin “Avrupahlılar, Ruhban güruhunun ateş-i zulmüne mukavemet ederek, Araplardan iktibas eylediği maarif sayesinde bu dereceye gelmeye muktedir olmuş iken bizim, Avrupa’nın fununundan istifade edip âlem-i kemalâtta yine bir mevkili imtiyaza vusûlümüze niçin ihtimâl ver(ile)miyor?” (bkz. Namık Kemal, *Renan Müdafaaamesi*, haz. M Fuad Köprülü, (Ankara: Güven Matbaası, 1962) 56.) diye sorması bundan ileri gelir. Ona göre Avrupa’da görülen pekçok yeniliğin kaynağında İslam vardır ve tereddüte mahal yoktur.

⁵⁰ *Hürriyet*, “Usul-i meşverete dair bir mu’terize cevaben yazılmış mektup”, 27 Cemaziyelevvel 1285, Nu. 12.

⁵¹ Nitekim *Hürriyet*’in daha ilk sayısında yer alan “Hakk üstündür ve ona üstün gelebilecek başka bir şey yoktur.” mealindeki “El-Hakku Ya’lû Velâ Yu’lâ Aleyh” hadisini başlık yapan yazısında “İtikadımızca hukuk-ı ahâli adl-i ilâhi gibi ezeldir. Makam-ı Saltanat’ta bulunan zat bize hâkim olur. Mâlik olamaz.” demektedir. Yazı, “Reşad” imzasıyla çıkmıştır. Aslında *Hürriyet*’in ilk beş sayısı bu imzayla yayımlanmıştır.

⁵² *İbret*, “Prusya meselesi”, 18 Teşrinievvel 1288/ 27 Şaban 1289.

Hürriyet'te yer alan bu tespitten dört yıl sonra *İbret*'te yer alan bir yazısında Belçika anayasasını en kullanışlı anayasa olarak tarif eder. Zira oradaki usûl-i idare "saltanat tarîkiyle idare olunan devletler"⁵³e en uygun olandır.

İkinci mektupta "meclisler bahsi"ni açar. İlk olarak bugünkü danıştayın karşılığı olan Şurâ-yı Devlet, daha sonra da kanun koyucu güç ve meclisin karşılığı olarak Şura-yı Ümmet önerisini getirir. Şura-yı Ümmet'in üyeleri millet tarafından seçilecektir ve her yetişkin vatandaşın seçme hakkı olacaktır. Daha sonraları neşredilen bir yazısında "*Hilâfet-i İslâmiye, umûr-ı siyâsiyyeye ait bir hâldir, bi'at-ı âmme ile vücuda gelir.*"⁵⁴ diyen Kemal Bey'e göre saltanatın meşruiyeti ancak halkın kabulü ile mümkündür. O nedenle tesis edilecek Şurâ-yı Ümmet, halkın temsilcilerinden oluşmalıdır.

Üçüncü mektupta, kendisine gelen itirazları cevaplar. Türk tarihinde dışişleriyle alakalı büyük sorunlarda ve savaş planlamalarında erbâb-ı hâllin reyine başvurulduğunu hatırlatır. "*Bir kere tarihlere bakılsın. Belki her sahifesinde bir Ayak Divanı'nın ta'rifî görülür. Her bâbında erbâb-ı hall ü akdin dîvân-ı sadâret'e bir muharebe için cem olunduğuna dair tafsilat bulunur.*"⁵⁵ diyerek Sultan II. Selim'in İran seferinden önce ve Reşid Paşa'nın Rusya'ya savaş ilan etmeden evvel ümmetin reyini almasını örnek gösterir.

Dördüncü mektupta, ikinci mektupta yarım kalan bir konuya, yani "meclisler" bahsine devam edilmiştir. Kemal Beyin tasavvurundaki üçüncü meclis, senato'dur. Senato, teşrî kuvveti ile icra kuvveti arasında, yani bugünkü yasama ile yürütme arasında dengeyi koruyacaktır. Üyeleri, padişahın ailesinden, din adamlarından ve üst düzey askerlerden oluşacaktır. Senatoya getirilen kanunlar şu nokta-i nazardan muhakeme edilecektir: "*1. Nizamat-ı esasiye 2. Usûl-i mezheb 3. Ahlak 4. Hürriyet-i mezhebiye 5. Hürriyet-i şahsiye 6. Huzur-ı mehâkimde müsâvât-ı umûmiyye 7. Emlâkın taarruzdan masuniyeti 8. Hükkâmın ma'zûliyyetden beri kalması 9. Muhafaza-i memleket.*"⁵⁶

Kemal Bey, beşinci mektupta Fransa'daki meclis ile tasavvur ettiği meclis arasındaki teknik bir fark üzerinde durur. Orada kral kimi isterse senatoya alabilmektedir, burada böyle bir şey olmamalıdır.

Altıncı mektupta, ilk mektupta başlatılan "usûl-i meşveretin kaynağı" meselesine devam edilir. Şurası kesindir ki senato kavramı başta olmak üzere, Kemal Beyin yönetim modellerinin ilham kaynağı "akıl egemen olduğu" Avrupa olmuştur: "*Avrupa'nın hakikat-şinâslığı her türlü ta'rizden masûn olduğu gibi tercih-i ehven-i şer her âkilin ihtiyar ettiği kavâiddendir.*"⁵⁷ Avrupa'nın kadirşinaslığına sonsuz bir güven duyan Kemal Bey, aynı yazının başında "*Evvela ben demem ki Avrupalılar din eskârından bütün bütün beridir. Kendi dindaşlarını ale'l-umûm mezâhib-i sâire ashâbiyla müsâvi tutarlar, fakat bugünkü günde de Avrupa ehl-i salib zamanına kıyas olunamaz. Rusya'yı müstesna tutarsak, başka mezhepte olduğu için, bir ümmetin inkirâzını ister hiçbir devlet bulamayız.?*" demektedir. Kemal Bey, Haçlı seferleri dahil olmak üzere

⁵³ *İbret*, "Memur", 7 Teşrinievvel 1288/ 16 Şaban 1289.

⁵⁴ *Hürriyet*, "Raybe'l Menun", 5 Safer 1286, Nu. 47.

⁵⁵ *Hürriyet*, "Usul-i meşverete dair üçüncü mektup", 12 Cemaziyelahir 1285, Nu. 14.

⁵⁶ *Hürriyet*, "Usul-i meşverete dair dördüncü mektup", 25 Cemaziyelahir 1285, Nu. 16. Buradaki hükümlerin Türkiye Türkçesindeki karşılığı şu şekildedir: 1. Esas Nizamlar 2. Mezhep Usûlü 3. Ahlak 4. Mezhep hürriyeti 5. Şahsi hürriyet 6. Mahkemelerde eşitlik 7. Mülkün taarruzdan masun olması 8. Yargıçların azledilmezliği 9. Memleket savunması

⁵⁷ *Hürriyet*, "Usul-i meşverete dair altıncı mektup", 10 Recep 1285, Nu. 18.

geçmişte yaşananların üzerine bir sünger çekmiş görünmektedir. Ülke alevler içindedir ve bu yangını söndürecek yegâne çare, Fransız tarzı bir meşrutiyet idaresidir.

Yedinci ve sekizinci mektupta meclis sisteminin olası sakıncalarını dile getiren muterize cevap verilir. Yedinci mektupta “*Osmanlı ıslah olursa, para ve mahsul artacağı için ticaret gelişir ve böylece Avrupa aç kalır ve gelir bizi yağmalamaya kalkar*” sanan muterize “*Biz ne kadar terakki edersek onlar da o oranda fayda görür.*” denilir.

Sekizinci mektupta ise taleplerinin İslâm’a zarar vereceği iddialarına karşı “*Sübhanallah, milliyet-i İslamiyeyi kim unuttu! Şeriat ve İslamiyet namınadır ki biz hürriyet-i usûl-i meşveret istiyoruz.*” diyen muharrir, son olarak “*Biz memleketimizde bir hükûmet-i âdile isteriz. Evvelâ Osmanlı hanedanının zîr-i saltanatında olsun. Sâniyen, kanun-ı idaresi şeriat-ı Ahmedîye’ye mutabık bulunsun...*”⁵⁸ demek suretiyle meşrutiyet ütopyasının sınırlarını tartışmaya mahal vermeyecek şekilde netleştirir. Onun hayalini kurduğu meşrutiyet idaresi, Osmanlı hanedanı altında yer almalı ve dine muhalif olmamalıdır. Nitekim her fırsatta “şeriat-ı garrâ”⁵⁹dan yana olduğunu belirtmiştir.

Görülmektedir ki bu sekiz mektupta en çok usûl-i meşveretin dinen uygun olup-olmadığıyla ilgili eleştirilere verilen cevaplar yer almaktadır. Eleştiriler, Ali Suavi’nin *Muhbir*’de ve Ziya Paşa’nın yine *Hürriyet*’te neşrolunan yazılarında da şura ve istişare kavramlarından hareketle İslâm tarihinden ve bilhassa Peygamber asrına örneklerle aşılıma çalışılmıştır.

Getirilen bir diğer eleştiri de padişahın meclis fikrine sıcak bakmayacağı ve dolayısıyla boşuna çaba sarfedildiğiyle ilgilidir. Kemal Bey bu konuda oldukça nettir: “*Hiçbir ümmet mesela bir ferdini te’biiden hâkim-i mutlak nasbetmek yahud bir şahsın eline kudret teşri-i vermek gibi şeylerle o kaideyi ihlal etmek istemez, istese de bihak muktedir olamaz çünkü, ne bir ferдин nefsine zulm etmeye, ne de umurun hukuk-u efradı ihlal etmeye hakkı vardır.*”⁶⁰ Ona göre memleketin lehine olan her talebe padişah razı olmuştur ve yine razı olacaktır. Beşinci mektupta muterizin “*Zât-ı şahane böyle kendi istiklâline dokunacak bir şeyi isteyerek yaptırır mı?*” sorusuna “*Evet yaptırır. Çünkü şimdiye kadar devlete faidelidir diye her ne teklif ettilerse hiçbirine mümânaat etmedi. Çünkü Hanedân-ı Osmaniye’nin mu’tâdı teba’asına hakikaten pederâne bakmaktır.*”⁶¹ diye cevaplayan muharrir, *Hürriyet*’teki pekçok yazısında Mısır hidivinin tatbik ettiği meşveret usûlünü örnek gösterir. Ona göre, Osmanlı padişahı tâbiyeti altındaki bir hidivin -dahi- uyguladığı usûl-i meşvereti, ülkesinde elbette tatbik edecektir; hele ki halkın bu kadar arzusu varken. Padişah, gasb-ı hukuka devam ederek kendinin ve hanedanının şanını düşürmeyecektir.

Mektuplarda dikkat çeken bir başka eleştiri konusu da “*Bizim köylülerimiz(in) erbâb-ı dirâyeti intibâha nasıl muktedir olabilir?*”⁶² noktasında tezahür eder. Kendisine gönderilen bir mektup vesilesiyle bu soruyla muhatap olan muharrir göre, nasıl ki Avrupa’nın her köylüsü hakkı bâtıldan, ahmakı âkilden, zalimi adilden, alimi cahilden ayırmaya muktedir değilse bizde de bir miktar “erbâb-ı dirâyet” anlamında sorunlar yaşanması tabiidir. Yine halkın ekseriyetinin gazete okumaya muktedir olmaması meclis düşüncesine engel olmamalıdır. İhtimal ki hükûmet, halkın ekserisini kandırma bile böyle bir muhataranın ömrü bir iki seneyi geçmeyecektir. Esasen Kemal Bey bu eleştiriye “cehalet bahsi” olarak ad koymak suretiyle daha evvelki bir yazısında da cevap

⁵⁸ *Hürriyet*, “Usul-i meşverete dair sekizinci mektup”, 13 Şaban 1285, Nu. 22.

⁵⁹ *Hürriyet*, “İhtilaf u Ümmeti Rahmetün”, 4 Rebiülevvel 1286, Nu. 51.

⁶⁰ *Hürriyet*, “Ve şâvirhüm fi’l-emr”, 30 Rebiyülevvel 1285, Nu. 4.

⁶¹ *Hürriyet*, “Usul-i meşverete dair beşinci mektup”, 3 Recep 1285, Nu. 17.

⁶² *Hürriyet*, “Usûl-ü meşverete dair ikinci mektup”, 4 Cemaziyelahir 1285, Nu. 13.

vermiştir: “*Gelelim cehalet bahsine. Karadağ’da, Sırp’ta, Mısır’da birer Meclis-i Şurâ-yı Ümmet var. Orada buna mâni olmayan cehalet bizde niçin mâni olsun? Biz terbiyede Karadağ vahilerinin dahi mâdununda mıyız?*”⁶³ Kemal Beye göre “cehalet bahsi” muteriz tarafından kasıtlı olarak abartılmaktadır. Nitekim dördüncü mektupta “Otuz milyonluk ülkede feyiz sahibi, kudret-i dirayete malik sahip üç dört kişinin varlığına” inanan bir muteriz söz konusudur. Kemal Beye göre Osmanlılar öylesine kerem sahibi bir nesildir ki oradan İbni Kemaller, Saadettinler, Köprülüler yetişmiştir. Hele bir meclis-i hürriyet açılınsın, görülecektir ki oraya kimsenin hatırına gelmeyen daha nice zeki ve hatip efendiler, ağalar gelecektir.

Kemal Bey *Hürriyet*’teki yazılarında memleketin maliye, ekonomi, eğitim, ahlâk gibi alanlardaki iç sorunları; Mısır ve Girit acil olmak kaydı ile dış siyasete dair yaşanan sorunlar, bunlara ilaveten Şark meselesi, Avrupa ile ilişkiler, Paris Konferansı, Rusya’nın Tuna vilayeti başta olmak üzere Balkanlardaki faaliyetleri gibi dış politikaya dair konular üzerine pekçok yazı kaleme almıştır. Bu yazıların sonunda sorunların halline dair mevzuyu dönüp dolaştırıp bir şekilde meşverete getirmiştir.

1867’nin politik atmosferinde, Namık Kemal’in siyasi paradigmasını belirginleştirmesi açısından karşımıza çıkan bir başka eser de meşhur *Hürriyet Kasidesi*’dir. Normalde kasideler devlet büyüklerini övmek için yazılır. Ancak Namık Kemal “bâb-ı hükûmetten” çekilme hadisesinin hemen üzerine yazdığı bu kasidesiyle “zalim” ve “sayyâd-ı bî-insâf” olarak gördüğü Sultan Abdülaziz ile “erbâb-ı denâet”, “muîn” ve “köpek” yakıştırmalarıyla saraydaki bürokrat ve yüksek rütbeli askerleri en ağır biçimde eleştirmiş; buna karşılık sırtını millet, vatan ve din gibi değerlere dayayarak hürriyeti yüceltmıştır:

*Durur ahkâm-ı nusret ittihâd-ı kalb-i millette
Çıkar âsâr-ı rahmet ihtilâf-ı re’y-i ümmetten*⁶⁴

beytinde kullanılan millet kavramından maksat “ümme-i İslâm” dır. Şaire göre başarı milletin ittihadıyla hükmünü icra edecek, rahmet eserleri ümmetin ihtilafından çıkacaktır. İlk bakışta iki mısra arasında bir tezat var gibi görünse de buradaki ittihadın ümmetin muhtelif fikirlerinden oluşan rey olduğu anlaşılmaktadır. Bu beyitte ayrıca açık bir şekilde yine Hz. Muhammed’in “Ümmetimin ihtilâfı rahmettir.” hadisine telmih vardır. Şaire göre her fikir, İslâm âlemi için bir zenginliktir.

Namık Kemal, aynı konuyu *Hadîka*’da neşredilen “Ümmetin İhtilâfı Rahmettir” başlıklı yazısında işlemeye devam eder. Yazıda önce “müspet ihtilaf” ile “menfi ihtilaf” arasındaki farkı anlatır, ardından “Ümmetin ihtilâfı rahmettir kâide-i külliyesini ihtilâf-ı bi’l-meyl ile tefsir etmek lâzım gelir. Yoksa ihtilâf-ı bi’l-fiil rahmet değil, saadet-i âtiye için ihtiyar olunur bir muvakkat zahmettir.”⁶⁵ der.

Bu yazıdan bir ay evvel yine *Hadîka*’da neşredilen “Müsavat” başlıklı bir başka yazısında “Biz ki Müslümanlarız, vatanımıza hem paramızla hem canımızla hizmet ederiz”⁶⁶ diyen Kemal Bey konuyu meşverete getirir. Zira bedel ödenirken eşitlik isteyen idare, karar mekanizmalarında da halka kapısını açmalıdır. Namık Kemal’in “müsâvât” başlığı altında pekçok gazete yazısında dile getirdiği bu husus, onun düşünce sistematigi içinde bir zaman sonra meşveret kavramını

⁶³ *Hürriyet*, “Ve şavirhüm fi’l-emr”, 30 Rebiyülevvel 1285, Nu. 4.

⁶⁴ Namık Kemal, *agş*, 374.

⁶⁵ *Hadîka*, “Ümmetin İhtilâfı Rahmettir”, 10 Aralık 1872, Nu. 20.

⁶⁶ *Hadîka*, “Müsavat”, 13 Ramazan 1289, Nu. 5.

zorunlu kılar. *İbret*'te yayımlanan ve bugün dahi pekçok kimsenin kullandığı “Bârîka-i hakikat müsâdeme-i efkârdan çıkar” sözünü başlık yapan bir yazısında “*Şûra-yı Devlet ki bugün memlekette hizmet-i teşrî'e memurdur, müzakerâtını açık tutmak lazım gelse ve nefsinde iktidar görenlerden lâyiha kabul eylese acaba bundan ne mahzur tevellüd eder? Bize kalır ise bilâkis birçok fâideler husule gelir*”⁶⁷ diyen Kemal Beye göre “menfaat-i millete taalluk eden işlerin” müzakerâtı meydana çıkarılmalıdır.

Kemal Bey, aynı günlerde “Cehennemde Bir Muhâvere” başlığıyla *Diyojen*'de kısa ve ilginç bir piyes yayımlamıştır. Bu metinde antik Yunan düşünürü Diyojen ile devlet yönetiminde her yolu mübah görmüş ve acımasızlığıyla nam salmış İtalyan politikacı Makyavel'i ironik bir dille muhavere ettirilir. Konuşmanın sonunda Diyojen “*Koca diplomat! Ben şuraya eğlenmeye geldim. Sen sözlerimi ciddi hamlediyorsun da Diyojen'i iltizâm ettim zannediyorsun, öyle mi? Mademki muradın bahsetmek imiş, haydi bakalım şu sualime de bir cevap ver: Mösyö Thiers gibi Fransa'da ne kadar cumhurcu varsa cumhurun bekası namına kurşuna dizmek yollu tedâbîr-i hakîmâne hiç hatırına geldi mi?*” diye sorar. Bu iki zıt anlayışı konuşuran Namık Kemal, Makyavel'i eleştirenlere, ondan sonra ortaya çıkmış ve bugün de hüküm sürenler arasında azımsanamayacak sayıya ulaşmış bulunan yöneticilerin, işi, âdeta Makyavel'e rahmet okutacak seviyelere vardırıldığını bu hayali konuşmayla göstermek ister.⁶⁸ Nitekim Makyavel cevaben “*Muradın âlemin, âlem-i terakki olduğunu göstermek ise, işte anladık. Artık çekil oradan, sen de bana gölge etmeye başladın!*”⁶⁹ demek suretiyle tartışmadan çekilir. Buradaki “gölge etmek” metaforuyla, Diyojen'in kendisini ziyarete gelerek bir isteği olup olmadığını soran Büyük İskender'e “Gölge etme, başka ihsan istemem” şeklindeki meşhur cevabına gönderme yapılır.

Namık Kemal'in Londra'da iken gazetesinin başında muhayyel bir muteriz vasıtasıyla yaptığı tartışmalar, eş zamanlı olarak İstanbul'da neşredilen *Mecmûa-i Maârif* ile *İstanbul* gazetelerinin sütunlarında da yaşanmıştır. O dönemde hürriyet taraftarlarını oldukça meşgul etmiş biri olarak gördüğümüz Hayrettin Bey⁷⁰'e göre meclis “*yabancıların Osmanlı Türkiyesi'nde kargaşalıklar yaratarak, bundan hem siyasal ve hem de ekonomik yönlerden yararlar sağlamak için, Türkiye'ye sokmak istedikleri bir kavram*”⁷¹dir. Hayrettin Bey, *Mecmûa-i Maârif*'te yayımlanan “*Bir memlekette özgürlük ve millet meclisi fikirlerinin yararlı olabilmesi için, o toplumda fikren ve ruhen alışılmış ve o düzeye erişilmiş olmalıdır. Biz, yabancıların kendi memleketlerinde çok olumlu sonuçlar veren bu tür icraatını inceleyip öğrenmek düzeyine gelmeden, millet meclisi peşinde koşmamalıyız.*”⁷² şeklindeki açıklamasından, esasen meclis düzenine karşı olmadığını anlıyoruz. O, işin aceleye getirilmesinin doğuracağı vahim neticelerden endişe eder görünmektedir. Polonyalı Hayreddin Bey, Osmanlı Devleti bünyesinde bir meclis kurulması için eksik olan temel noktanın entelektüel birikim olduğuna işaret eder.⁷³ Bu birikim olmadan girişilecek her yol memlekete belâ getirecektir. Her şeyden evvel meşveret düzenine geçmek için önce fikren ve ruhen ona hazır olmak lazımdır. Bu iş, Yeni Osmanlılar'ın yaptığı gibi alafranga

⁶⁷ *İbret*, “Bârîka-i hakikat müsâdeme-i efkârdan çıkar”, 22 Zilkade 1289, Nu. 98.

⁶⁸ Namık Kemal, *Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye*, haz. Erdoğan Kul, “Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye ve Eserde Ele Alınan Ana Konular Üzerine” başlıklı giriş yazısının içinden, (Ankara: Birleşik Yayıncılık, 2014) 14.

⁶⁹ *Diyojen*, Cehennemde Bir Muhâvere, 14 Ağustos 1872,

⁷⁰ Polonyalı Hayrettin Bey, asıl ismiyle Karol Karski, *Basiret, Terâkki, Medeniyet, Levant Herald, Osmanlı, Tercüman-ı Hakikat, Phare du Bosphore, Takvim-i Vekâyi ve La Turquie ve Vakıt* gibi yerli ve yabancı pekçok gazetede yazarlık yapmış, Osmanlı fikir, siyaset ve hukuk hayatında etkili olmuş bir gazetecidir.

⁷¹ Necdet Kurdakul, “Ölümünün 100. Yılında Unutulan Yönleriyle Namık Kemal” *Tarih ve Toplum*, X/60 (1998): 331.

⁷² *Mecmûa-i Maârif*, 21 Ekim 1868, Nu. 165.

⁷³ Musa Gümüş, “Leh ve Macar Mültecilerinin Osmanlı Devleti'ne Sığınması Beyin Göçü Olarak Değerlendirilebilir mi?” *Tarih Okulu Dergisi* 8/13 (2015): 379.

pantolon giyip şarap ve şampanya içmek gibi kolay olmayacaktır. Avrupâî usullerde devlet yönetmeye geçmek basit bir iş değildir.⁷⁴

Hayrettin Beyin saldırılarına *İstanbul* gazetesinde yayımlanan yazılarla cevap verilmiştir. Evvela dönemin ruhuna uygun olarak isimsiz iki okuyucu mektubu yayımlanmıştır. Bu yazılarda Türk, Kürt, Arap, Arnavut unsurların bir araya gelerek bir meclis oluşturamayacağını savunan Hayrettin Beye, o milletlerin içinde yetişmiş nice insan bulunduğu hatırlatılıp kendisinin “bunların ayaktozu bile olamayacağı” şeklinde set bir cevap verilmiştir.⁷⁵ Bu iki mektuptan sonra -kuvvetle muhtemel müstear isim kullanmış olan- Selahattin isimli bir yazar, daha sakin ve yumuşak bir üslûpla tartışmaya dahil olmuş, zamanla fikirlerin değişebileceğinden, toplumların olgunlaşacağından hareketle yargıların ve çözümlerin de gözden geçirilmesinin muhakkak olduğuna işaret etmiştir.⁷⁶

Tartışma, daha sonra bizzat Hayrettin Bey ile Namık Kemal arasındaki bir kavgaya dönüşmüştür. Hayrettin Bey *Mecmua-i Maarif* yerine çıkarılmaya başlanan *Terakkî*'de yazmaya başlamış, Kemal Bey ise *Hürriyet*'te bunlara cevap vermiştir. Hayrettin Beyin Osmanlı Devleti'nde yapılması istenen her türlü anayasal ıslahatın dış çevrelerin arzu ve yönlendirmeleriyle değil, memleketin kendi iç dinamikleriyle başlamasını istemektedir. Ona göre meşveret, hürriyet, adalet gibi konulardaki sorunların çözümü Batı'dan kopya edilecek kanun ve kurumlarla çözülemeyecektir.

Hayrettin Beyin polemikleri Yeni Osmanlılar'ı hayli meşgul etmiş görünmektedir. Zira kendisinin yazıları gün gün takip edilmiş ve *Hürriyet*'te mütalaalar yapılmıştır. “*Bu Hayrettin her kim ise tarikatça ilerlemek sevk ve hararetiyle Yeni Osmanlılar hakkında hayli bî-edebane lisan kullandığından şu biçarenin dahi emsali gibi tatyib ve teskini için Babîâli'nin atıfet ve mükâfatına mazhariyeti temenni olunur.*”⁷⁷ yollu müstehzi yaklaşımlar, Hayrettin Beyi durduracak gibi değildir. En sonunda Hayrettin Beyin “zaman içinde tedrici tekâmül felsefesine adamakıllı kızan”⁷⁸ Kemal Bey, konuyla ilgili kaleme aldığı son yazısında kendine has üslubuyla sert bir yazı kaleme alınca ikili arasındaki tartışma birden biter.

Namık Kemal, 7 Temmuz 1868 tarihinde Londra'da iken *Hürriyet*'te kaleme aldığı, “Ümmetimin ihtilafında rahmet vardır” mealindeki hadise atıf yaparak neşrettiği “İhtilâf u ümmeti rahmetün” başlıklı yazıdan⁷⁹ dört yıl sonra, 1872'de İstanbul'da “Ümmetin İhtilâfı rahmettir” başlıklı bir yazı yayımlamıştır. *Hadîka*'da neşredilen bu yazıda, âlemde görülen nizamın devamı için her bir parçanın cezbe içinde vazifesini yapması gibi, âlem-i insaniyetin tekamülünde de “içtima ve ihtilaf kuvvetlerinin tekabülü”⁸⁰ ne ihtiyaç duyulduğundan bahseder ve sözü yine meşveretin önemine getirir.

25 Kasım 1870'de İstanbul'a dönen Namık Kemal, yaklaşık bir sene sonra Gelibolu Mutasarrıflığına atanmıştır. Aradaki bir yıl içinde *Diyoben*'de yazılar yazmış, *İbret*'te

⁷⁴ Hayrettin Bey, konuyla ilgili görüşlerini *Mecmua-i Maarif*'in 26 Cemaziyelahir 1285 tarihli 158 numaralı nüshası ile 15 Recep 1285 tarihli 173 numaralı nüshaları arasındaki iki aylık bir sürede peşpeşe neşrettiği yazılarında dile getirmiştir.

⁷⁵ *İstanbul*, 28 Ekim 1868, Nu. 417.

⁷⁶ *İstanbul*, 29 Ekim 1868, Nu. 418.

⁷⁷ *Hürriyet*, “İstanbul'dan Mektup”, 15 Mart 1869, Nu. 38.

⁷⁸ Necdet Kurdağ, *agm*, 331.

⁷⁹ Bu yazıda asıl konu Şark meselesi olup, muharrir burada uzun uzun bu meselenin halli için “usul-ü meşveret”ten bahseder. Öncesinde de “Tafsilat-ı idarede her ne yapıldı ve zuhur ettiyse hemen cümlesi Yeni Osmanlılar âzâsının işârât ve ihtarâtına muvâfık çıkmıştır” denilerek istişare etmenin önemine dikkat çekmiştir.

⁸⁰ *Hadîka*, “Ümmetin ihtilâfı rahmettir”, 9 Şevval 1289, Nu. 20.

başmuharrirliğe kadar yükselmiştir. Muhtemeldir ki Gelibolu'na gönderilmesindeki maksat kendisini İstanbul'daki siyasetten ve matbuat dünyasından uzak tutmaktır. Ne var ki oradan müstear isim kullanarak *Hadika*'da ve *İbret*'te sert eleştirilerine devam eder. "Hürriyet-i Efkâr", "Biz İstemesek Zelil Olmazdık" vb. yazıları nedeniyle *İbret* gazetesi saray tarafından ikaz edilir. Uzaklaştırmanın bir fayda göstermediğini gören idare, üç ay sonra, Ocak 1873'de onu tekrar İstanbul'a çağırır. Hemen *İbret*'te yazılarına başlayan Namık Kemal'in fırtına koparacak esas hamlesi için nisan ayının gelmesi gerekmektedir.

1 Nisan 1873 Salı gecesi Gedik Paşa Tiyatrosu'nda gerçekleştirilen *Vatan yahûd Silistre* temsili geniş yankılar uyandırmıştır. Salonu dolduranların "Yaşasın vatan! Yaşasın Kemal! Yaşa vatanın Kemali!" haykırışları sokağa taşmış; ardından kalabalık, gecenin yarısında ellerinde fenerin şavkıyla yola revan olup Unkapanı Köprüsü üzerinden Galatasaray'a yönelmiştir. Maksatları Kemal Beyi görmek ve kendisini tebrik etmektir. Bu coşkunun ardından Kemal Bey tevkif edilip Magosa'ya sürgün edilir.

Piyesin hemen ardından 6 Nisan 1873'de *İbret*, birkaç gazeteyle birlikte bir daha yayımlanmamak üzere kapatılır. Aynı gece Güllü Agop tiyatrosunda bulunan Namık Kemal, Zaptiye Müşirliğine çağrılır ve oradan hapishaneye gönderilir. Tefvik edilenler arasında pekçok sanatçı vardır. 9 Nisan'da Hidiviye posta vapurlarından birine bindirilerek İstanbul'dan çıkartılırlar. Ne ile suçlandıklarını ve vapurun kendilerini nereye götüreceğini bilmeksizin süren yolculuğun ardından Biga yakınlarındaki bir başka vapura nakledilirler ve orada üç gün bekletilirler. Sonra vapur bilinmez yolculuğuna devam eder, Ahmet Mithat ve Ebuzziya Tefvik Rodos'ta indirilir. Sabah olduğunda Namık Kemal Magosa'da vapurdan indirilir. Burada otuz sekiz ay geçiren muharrir, sanat hayatının en velûd dönemini geçirir. Bunda İstanbul'dan çok uzakta olması nedeniyle çevresiyle irtibat kuramamasının, siyasi gelişmelerden haberdar olamamasının rolü büyüktür. Hususi mektuplarından anladığımız kadarıyla Magosa sürgününün dikkat çeken bir başka yönü oradaki zorlu yaşam koşullarıdır. Burası iklimi ve bitki örtüsü bakımından son derece olumsuz bir yerdir; "arı iriliğinde sivrisinekler ve timsah büyüklüğünde kertenkeleler" vardır. Pekçok kez sıtmaya yakalanmıştır. Magosa'yı "ufûnet ve kerâhetlerine nazaran rûy-i arzın kurtlaşmış iki çıbanı denilmeğe lâyık olan yer"⁸¹ olarak gören muharrir, ilk getirildiğinde mezara benzeyen küçük taş bir hücreye konduğunu, geceyi ince bir şilte üzerinde geçirdiğini anlatır.⁸²

Rüya, işte o şartlarda, Magosa'da, tecrid altında, ufûnetli, rutubetli ve soğuk bir hücrede kaleme alınmıştır. Eserde, köşkün penceresinden Boğaziçi'ne bakan şair, gökyüzünün birden kapandığını, çevreye bir karanlık ve matem çöktüğünü, hayvanatın korkuyla kaçıştığını ve yeryüzüne inen gulyabanilerin etrafı sardığını görür. Manzara bir kıyamet gibidir ve şair sabah olmayacağı endişesiyle uykuya dalar. Rüyasında yeşil düzlükler, dereler, cıvıldaayan kuşlar görülür. O sırada semadan bir kadın zuhur eder. Bu kadın "hürriyet perisi"dir. Etrafında toplanan kalabalığa ülkenin sorunlarını anlatır, onlardan mücadele sözü alır ve hep birlikte aydınlık bir geleceğe yürürler. Fantastik bir kurguyla kaleme alınmış, zaman ve mekân unsurlarının muhayyel ve efsunlu olduğu bu eser, bir ütopyadır. Şair burada ideal devlet ve toplum tasavvurunu ortaya

⁸¹ Fevziye Abdullah Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları-I* (Ankara, TTK Yayınları, 1967) 237.

⁸² Başta Magosa olmak üzere bütün sürgünlüklerini, oralarda yaşadıkları zorlukları, dostlarından gördüğü ihanet ve vefaları, ailesine duyduğu özlemi, dönemin devlet ve sanat insanlarıyla yazışmalarını Fevziye Abdullah Tansel'in derlediği dört ciltten oluşan eserde bulmak mümkündür. Günümüzde Namık Kemal'e ait olduğu ileri sürülen mektuplar hâlâ gün yüzüne çıkmakta ve yakın tarihi aydınlatmaktadır.

koymuştur. Hülasa, Namık Kemal'in yazı hayatının en başından itibaren istinad ettiği hürriyet, adalet ve meşveret kavramları bu eserde de güçlü bir biçimde yer alır.

Namık Kemal, otuz sekiz ay sonra Sultan Abdülaziz'in hal'inden sonra İstanbul'a döner. Ortalık karışıktır. Genç Şehzade Abdülhamid "Meşrutiyet ve parlamento sistemine dayanmayacak bir idareyi kabul etmem"⁸³ demek suretiyle Midhat Paşa gibi hürriyet önderlerinin gönlünü kazanmıştır. V. Murat'ın sağlık sorunları gerekçesiyle tahttan indirilmesinden sonra yerine 31 Ağustos 1876'da kendisinden "anayasayı ilan etme sözü"⁸⁴ alınmış olan II. Abdülhamid tahta çıkarılır. Kemal Bey, Abdülhamid'in cülusundan birkaç hafta sonra Şurâ-yı Devlet üyeliğine atanır, ekim ayında da Kanun-i Esasî'yi hazırlayacak ekibe üye olarak alınır.

23 Aralık 1876 günü Kanûn-ı Esâsî yürürlüğe girerek meşrutiyet yönetiminin temelini oluşturmuştur. Ancak çok geçmeden meclis üzerine tartışmalar yeniden alevlenmiştir. Bilhassa *Basiret* ve daha sonra *Ruznâme-i Ceride-i Havadis* gazetelerinin sütunlarında, meclis taraftarları "Avrupalı devletlerin işbirlikçileri" olarak gösterilmiştir. Bu bakış açısına göre şeri hükümler zaten meşverete imkân tanımaktadır, fazlasını istemenin memlekete hayır getirmeyeceği açıktır. Hatta bu düşüncede aşırıya kaçılırsa, meclis çoğunluğunu ele geçirecek gayri müslimler Osmanlı Devleti'ni yıkabilecektir. Kanun taslağı üzerinde başlayan ihtilaflar II. Abdülhamid'i tedirgin etmeye başlayınca, Namık Kemal birlikte hareket ettiği Mithat ve Ziya Paşalarla birlikte bir kez daha saraydan uzaklaşmak zorunda kalır. Nitekim kısa süre sonra Osmanlı-Rus savaşını gerekçe gösteren II. Abdülhamid, verdiği bütün sözleri çiğneyip Meclis-i Mebûsan'ı askıya alır. Yıldız Mahkemesi'ni kurup Midhat Paşa'yı Taif'e sürgüne gönderir. Bir süre sonra Paşa, hücrelerinde boğularak öldürülür.⁸⁵

Namık Kemal, 1877'nin şubat ayında tutuklanır, nisanda yargılamalar başlar. Mayıs ayındaki son duruşmada beraat etse de hapisliği devam ettirilir ve nihayet temmuz ayında Midilli'ye gitmek şartı ile tahliye edilir. Midilli sürgününde 93 Harbi'ni uzaktan takip etmek zorunda kalan Kemal Bey, savaşın olumsuz seyrini takip ederken gazetelere imzasız yazılar göndermeye devam etmiş, diğer yandan edebî üretime devam etmiştir. Midilli sürgününü Rodos ve Sakız takip eder, son sürgün yerinde 47 yaşında iken 2 Aralık 1888'de vefat eder. Cenazesi padişahın onayıyla Gelibolu'na getirilir ve oraya defnedilir. Yeni padişahın fikirlerine iştirak etmeyen aydınlar ya hapse atılmış ya da sürgüne gitmek zorunda kalmıştır. Bunlardan bir kısmı hayatını vatanından çok uzakta gurbette kaybetmiş, bir daha vatanlarını görme imkânı bulamamıştır. Sahne artık otuz yıl boyunca tek başına padişah Abdulhamit'indir.

⁸³ Mahmut Celaleddin Paşa, *Mir'at-ı Hakikat*, haz. İsmet Miroğlu (İstanbul: Berekât Yayınevi, 1983) 161.

⁸⁴ J. Shaw Stanford ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II*, haz. Mehmet Harmancı (İstanbul: 1983) 210.

⁸⁵ Gökhan Çetinsaya ve Ş Tufan Buzpınar "Midhat Paşa", TDV İslam Ansiklopedisi, XXX (Ankara 2020), 10.

Sonuç

Namık Kemal, büyük bir imparatorluğun çökmeye başladığı zamanda yaşamış ve her vatansever aydın gibi ülkesini kurtarmanın mücadelesini vermiştir. Çözümüne yönelik fikirlerini edebiyat ve basın aracılığıyla idareye ve halka anlatmaya çalışmıştır. Hususen gazetelerde yazdığı yazılarında nev'i şahsına münhasır üslûbuyla “ateşin bir hatip” olarak gürlemiştir. Savunduğu Osmanlıcılık ve ittihâd-ı İslâm ideolojisi, meclis fikri, kanun, eşitlik, vatan ve hürriyet kavramları, yaşadığı dönemden günümüze kadar uzanan bir çizgide Türk siyasal ve sosyal hayatına tesir etmiştir.

Kemal Beyin ismiyle özdeşleşen kavramlardan bir tanesi de meşrutiyet'tir. Bu hususta Avrupa parlamentolarındaki uygulamaları örnek alan Kemal Bey, fikirlerini evvela dini bir forma oturtur. Demokrasi, parlamento, seçim, kamuoyu gibi Avrupa menşeli kavramlar, onun metodolojisinde usûl-i meşveret, şura, ehli hall ve'l-akd ve biat kelimeleriyle karşılık bulur. Ardından esasa geçilirken yine İslamî meşrutiyet aranır. Bu anlamda meşveret kavramı, zihinlerde meclis fikrini hatıra getiren, onu zorunlu ve meşru kılan bir araç olarak kullanılmıştır. Yazılarında sık sık âyet ve hadislere isnad ederek, İslâm tarihinden örnekler vererek meclis düşüncesini tahkim eder. Böylelikle Bâbîâli ve taraftarlarının hareket alanını da kısıtlamış olur. Hülâsa, Namık Kemal için meşrutiyet yönetimi sadece tarihî gelişmelerin değil aynı zamanda dinî hüküm ve uygulamaların getirdiği bir zorunluluktur.

Onun *Hürriyet*'teki yazılarında ve bilhassa mezkûr sekiz mektubunda ileri sürdüğü, daha sonra diğer gazete ve mecmualarda, mektuplarında da ifade ettiği meclis düşüncesi şu prensipler üzerinde oturur:

1- Hürriyet insana Tanrı tarafından doğuştan verilmiştir. Hürriyet ancak cemiyet içinde muhafaza olunur. Zira ferdi, bir başka ferdin taarruzundan koruyabilecek bir kuvve-i gâlibeyi ancak cemiyet oluşturabilir. Hakkı temin edecek, batılı def edecek bu kuvve, mutlaku'l-vücûb olmalıdır. Bunun yolu ise ancak çevrede varolan kuvvetlerin ictimasıyla mümkündür. İşte bu noktada usûl-i meşveret, yani meclis gerekecektir. Bu nedenle kanunları hazırlamak ve idarî işleri düzenlemek üzere bir *Meclis-i Şurâ-yı Devlet*; Osmanlı tebaasını teşkil eden herkesin eşit bir şekilde yönetime katılabileceği, hürriyet ve adalete müstenid bir *Meclis-i Şurâ-yı Ümmet* ve hükûmet ile halk arasındaki anlaşmazlıkları giderecek ve yasaları inceleyecek bir *Senato* inşa edilmelidir.

2- Teşrî kuvveti ile icra kuvveti kesin olarak birbirinden ayrılmalıdır. Bütün kurumlar denetime açık olmalıdır.

3- Tesis edilecek nizam ve yasalar şeriat-ı Ahmediye'ye uygun olmalıdır.

4- Bütün bu ıslahatlar hanedanın altında olmalıdır.

Kemal Beyin tasavvur ettiği meclis, Osmanlı Devleti'nin yasal varlığına bağlı bir meclistir. Yaşadığı dönemin padişahları ile sorunları olsa da tarihin derinlikleri arasında kalan bütün Osmanlı padişahlarına hayran bir Namık Kemal söz konusudur.

Namık Kemal'in düzenli ve parlak bir tahsili yoktur. Parça parça tasavvuf ve edebiyat dersleri almıştır, babasıyla Osmanlı tarihi okumuş, özel hocalardan bir miktar Arapça ve Farsça öğrenmiştir. Dolayısıyla diğer Tanzimat aydınlarının aksine bürokraside yahut orduda yüksek rütbeli yerlere gelememiştir. Başkatip muavinliği, gümrük katipliği ve Tercüme Odası memuriyetinde bulunmuştur. Onu entelektüel anlamda bir yerlere getiren kuvvet,

otodidaktizimdir. Örneğin Başlangıçta Tunuslu Hayreddin Paşa'nın eserleri ve çevirilerinin tesiriyle Paris'i örnek almıştır. Londra'da yaşamaya mecbur kaldığı dönemde İngiliz devlet yönetimini tanımış ve geriye en uygun yönetim şekli olarak Fransızlarinkini benimsemiştir. Ancak yıllar geçtikçe saltanatla idare olunmaları nedeniyle Belçika'daki idare usulünün Osmanlıya en uygun model olduğuna kanaat getirmiştir. Yani doğrularını yaşayarak, gözlemleyerek bulmuştur.

Esasen kendisinin ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti içinde yer alan arkadaşlarının başta meşrutiyet olmak üzere savunduğu siyasî fikirler, vaktiyle Sadık Rifat Paşa, Tunuslu Hayreddin Paşa, Midhat Paşa gibi devlet adamı ve aydınlarını takip etmekten ibarettir. Bu anlamda Namık Kemal'i bir teorisyen olarak görmemek gerekir; o tıpkı arkadaşları gibi işin mücadele ve propaganda tarafında kalmıştır.

Kemal Bey, hemen her gazeteci gibi belli ölçülerde polemikçidir. Bir miktar cerbezeye düşkün olduğu da söylenebilir. Batılı düşünürlerin fikirlerini örnek göstermiş ancak, onların dayandığı seküler ve felsefî fikirler ile İslam şeriatı ve saray arasında daima tezat bir duruma düşmüştür. Londra'dan döndükten sonra kaleme aldığı yazılardan anladığımız kadarıyla hiçbir zaman Batılı anlamda bir Cumhuriyetçi olmamıştır. Bu noktada Ziya Paşa'dan ayrılır. O meşrutî monarşiden yanadır. Ziya Paşa, *Hürriyet*'teki son yazılarında açıkça cumhuriyet talep etmekte, padişaha "bizler senin kölen değiliz" diye haykırmaktadır. Bu noktada Namık Kemal daha ileri gitmeye cesaret edememiştir midir yoksa hanedana bağlılığı konusunda gerçekten samimi midir, tartışılabilir. Kemal Bey, laiklik anlamında ustası ve bir müddet teşrik-i mesai içinde bulunduğu Şinasi'den çok farklı bir yerde durmaktadır; pekçok yazısında şeriat-ı garrâ'dan yana olduğunu vurgulamış ve hukukun kaynağı olarak Tanrı'yı kabul etmiştir. Bu bakımlardan Tevfik Fikret'i, bir düşünce ve siyaset adamı olarak Mustafa Kemal Atatürk'ü tam anlamıyla kendisine bağlayan görüşler de doğru görünmemektedir. Kısacası onun fikirlerinin kendi çağı içinde bile sınırları ve bir eşiği olduğunu ve orayı hiç aşmadığını söyleyebiliriz. Kabul etmek gerekir ki onu biraz da edebiyat kanonu lejander bir şahsiyet yapmıştır.

Bütün bunlar, onun hayatı boyunca tek adamlığa karşı meclisi, tefrikaya karşı ittifadı, adam kayırmacılığa karşı müsavata, istibdata karşı hürriyeti, zulme karşı adaleti savunan, bu uğurda defalarca sürgünü ve hapsi göze almış bir kahraman olduğu gerçeğini değiştirmeyecektir.

Kaynakça

1. Süreli Yayınlar

- Hürriyet*, “Hubbü’l-vatan mine’l- iman”, 9 Rebiyyülevvel 1285, Nu. 1.
- Hürriyet*, “Ve şâvirhüm fi’l-emr”, 30 Rebiyyülevvel 1285, Nu. 4.
- Hürriyet*, “Sekizinci nomeromuzdaki maliye bendine zeyl”, 13 Cemaziyelevvel 1285, Nu. 10.
- Hürriyet*, “Vükelâ-yı hazırânın Yeni Osmanlılar hakkında kullandıkları Politika”, 13 Cemaziyelevvel 1285, Nu. 11.
- Hürriyet*, “Usul-i meşverete dair bir mu’terize cevaben yazılmış mektup”, 27 Cemaziyelevvel 1285, Nu. 12.
- Hürriyet*, “Usûl-i meşverete dair ikinci mektup”, 4 Cemaziyelahir 1285, Nu. 13.
- Hürriyet*, “Usul-i meşverete dair üçüncü mektup”, 12 Cemaziyelahir 1285, Nu. 14.
- Mecmûa-i Maârif, 13 Cemaziyelahir 1285, Nu. 165.
- Hürriyet*, “Usul-i meşverete dair dördüncü mektup”, 25 Cemaziyelahir 1285, Nu. 16.
- Hürriyet*, “Usul-i meşverete dair beşinci mektup”, 3 Recep 1285, Nu. 17.
- İstanbul*, 11 Recep 1285, Nu. 417.
- İstanbul*, 12 Recep 1285, Nu. 418.
- Hürriyet*, “Usul-i meşverete dair altıncı mektup”, 10 Recep 1285, Nu. 18.
- Hürriyet*, “Usul-i meşverete dair sekizinci mektup”, 13 Şaban 1285, Nu. 22.
- Hürriyet*, “Memâlik-i Osmaniye’nin yeni mukâsesi”, 24 Recep 1285, Nu. 20.
- Hürriyet*, “Hasta adam”, 23 Şaban 1285, Nu. 24.
- Hürriyet*, “Yine Girit meselesi tazelendi”, 23 Şaban 1285, Nu. 24.
- Hürriyet*, “Sadâret”, 17 Zilkade 1285, Nu. 36.
- Hürriyet*, “İstanbul’dan mektup”, 1 Zilhicce 1285, Nu. 38.
- Hürriyet*, “Raybe’l menun”, 5 Safer 1286, Nu. 47.
- Hürriyet*, “İhtilaf u ümmeti rahmetün”, 4 Rebiülevvel 1286, Nu. 51.
- Hürriyet*, “İdâre-i cumhûriyye ile hükûmet-i şahsiyenin farkı”, 14 Rebiyyülevvel 1287, Nu. 99.
- Hürriyet*, “Hâtîme”, 22 Rebiyyülevvel 1287, Nu. 100.
- İbret*, “Memur”, 7 Teşrinievvel 1288/ 16 Şaban 1289.
- İbret*, “Prusya meselesi”, 18 Teşrinievvel 1288/ 27 Şaban 1289.
- Diyojen*, Cehennemde bir muhâvere, 9 Cemaziyelahir 1289/ 2 Ağustos 1288.
- Hadîka*, “Müsavat”, 13 Ramazan 1289, Nu. 5.
- Hadîka*, “Ümmetin ihtilâfi rahmettir”, 9 Şevval 1289, Nu. 20.
- İbret*, “Bârika-i hakikat müsâdeme-i efkârdan çıkar”, 22 Zilkade 1289, Nu. 98.

2. Telif eserler

- Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-VI*. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, 1885.
- Akün, Ömer Faruk. “Namık Kemal”, TDV İslâm Ansiklopedisi, XXXII (İstanbul 1995), ss. 361-378.
- Akyıldız, Ali. “Sâdık Rifat Paşa”, TDV İslâm Ansiklopedisi, XXXV (İstanbul 2013), ss. 400-401.
- Ali Ekrem, *Namık Kemal*. Ankara: MEB Yayınları, 1992.
- Aydoğdu, Nergiz Yılmaz ve Kara, İsmail. *Namık Kemal Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri Bütün Makaleleri 1*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: YKY, 2003.
- Beyatlı, Yahya Kemal. *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2008.
- Beydilli, Kemal. “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, TDV İslâm Ansiklopedisi, XLIII (İstanbul 2013), ss. 430-433.
- Çelik, Hüseyin. “Hürriyet” TDV İslâm Ansiklopedisi, XVIII (İstanbul 1995), ss. 505-507.
- Çelik, Hüseyin. “Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve Türkiye’de Parlamenter Sistem Tartışmalarının Başlaması”, *Osmanlı VII*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Çetin, Atilla. “Hayreddin Paşa, Tunuslu”, TDV İslâm Ansiklopedisi, XVII (İstanbul 2013), ss. 57-60.
- Çetinsaya, Gökhan ve Buzpınar, Ş. Tufan. “Midhat Paşa”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXX (Ankara 2020), ss. 7-11.
- Değirmenci, Kevser. "Hürriyet Gazetesi'ne Göre [1868-1870] Bulgar Sorunu." *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 16 (2023): 197-225.
- Ebuzziya Tevfik Bey. *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Haz., Şemsettin Kutlu. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973.
- Gümüş, Musa. “Leh ve Macar Mültecilerinin Osmanlı Devleti’ne Sığınması Beyin Göçü Olarak Değerlendirilebilir mi?” *Tarih Okulu Dergisi* 8/13 (2015): 363-387.
- Gündoğdu, Mehmet Ali. “İttihâd-ı İslam İdeolojisinin Türk Edebiyatına Yansıması 1839-1908” Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2016.
- Gündoğdu, Mehmet Ali. “Yenilikçi Tanzimat Aydınlarının İslam’ın Köklerine Yönelişi” *Journal of Turkish Studies*, 13 (2018): 243-257.
- Kılıç, Selda. “1864 Vilâyet Nizâmnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa.” *Tarih Araştırmaları Dergisi* 24/37 (2005): 99-111.
- Kurdakul, Necdet. “Ölümünün 100. Yılında Unutulan Yönleriyle Namık Kemal.” *Tarih ve Toplum*, X/60 (1998): 329-336.
- Mahmut Celaleddin Paşa, *Mir’at-ı Hakikat*. Haz., İsmet Miroğlu. İstanbul: Berekât Yayınevi, 1983.
- Mardin, Şerif. *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

- Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- Meriç, Cemil. *Umrandan Uygarlığa*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Namık Kemal. "Hürriyet Kasidesi", *Büyük Türk Klasikleri VIII*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000.
- Namık Kemal. *Renan Müdafaaamesi*, Haz., M Fuad Köprülü. Ankara: Güven Matbaası, 1962.
- Namık Kemal, *Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye*. Haz., Erdoğan Kul "Makalât-ı Siyasiye ve Edebiye ve Eserde Ele Alınan Ana Konular Üzerine" başlıklı giriş yazısının içinden. Ankara: Birleşik Yayıncılık, 2014.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Hil Yayınları, 1995.
- Ölmez, Adem. "Osmanlı Devleti'nin Son Asrında İslam ve "Usul-i Meşveret" Tartışmaları" *Köprü Dergisi*. 58 (1997): 96-105.
- Özön, Mustafa Nihat. *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.
- Özgül, Metin Kayıhan. *XIX. Asrın Özel Bir Edebiyat Mahfeli Olarak Encümen-i Şuara*. İstanbul: Kurgan Edebiyat, 2012.
- Pehlivanoğlu, Emrah. *Tanzimat ve Metatarih*. İstanbul: Vakıfbank Yayınları, 2018.
- Stanford, J. Shaw ve Shaw, Ezel Kural. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II*, Haz., Mehmet Harmancı. İstanbul: 1983.
- Sungu, İhsan. "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar". *Tanzimat I*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1940.
- Süleyman Nazif, *Namık Kemal*. İstanbul: Dersaadet-İkdam Matbaası, 1922.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1997.
- Tansel, Fevziye Abdullah, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları-I*. Ankara: TTK Yayınları, 1967.
- Topal, Alp Eren. *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi 1868-1869*. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019.
- Tuğluk, Abdulhakim. "Ebüzziya Tevfik'in 'Merhum Nâmık Kemâl Bey' Adlı Eseri (İnceleme-Metin)" *Türkiyat Mecmuası*, 28/1 (2018): 179-199.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken yayınları, 1994.